

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ЖАНЫНДАҒЫ  
МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ АКАДЕМИЯСЫ

**Басқару институты**

қолжазба құқығында

**Махмутов Арманбек Амантайұлы**

**ЖАҢА ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭТНОСАЯСАТТАҒЫ  
ЖАҢА ТЕНДЕНЦИЯЛАР**

«7M041 – Бизнес және басқару» дайындық бағыты бойынша  
«7M04105 – Мемлекеттік саясат» білім беру бағдарламасы

Бизнес және басқару магистрі дәрежесін иелену үшін «7M04105 –  
Мемлекеттік саясат» білім беру бағдарламасы магистрлік жоба

Ғылыми жетекші: \_\_\_\_\_ Гаипов З.С., с.ғ.д.

Жоба (зерттеу) қорғауға жіберілді: « \_\_\_\_ » \_\_\_\_\_ 2024ж.

Басқару институтының директоры \_\_\_\_\_ Гаипов З.С., с.ғ.д

**Астана, 2024**

## МАЗМҰНЫ

<b>НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР.....</b>	<b>3</b>
<b>БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР .....</b>	<b>4</b>
<b>КІРІСПЕ .....</b>	<b>5</b>
<b>НЕГІЗГІ БӨЛІМ .....</b>	<b>7</b>
<b>1-тарау. Әдебиеттерге шолу. Зерттеу әдістері. Талдау және зерттеу нәтижесі .....</b>	<b>8</b>
<b>2-тарау. Қазақстандағы этностардың келу тарихы. Этносаралық қатынастардың қазіргі жағдайы. Ассамблея ролі. Этносаясат саласындағы халықаралық тәжірибелерге шолу.....</b>	<b>17</b>
<b>3-тарау. Қазақстандағы этносаралық қатынастардағы жаңа тенденциялар.....</b>	<b>35</b>
<b>ҚОРЫТЫНДЫ .....</b>	<b>53</b>
<b>ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ .....</b>	<b>54</b>

## **НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР**

Осы магистрлік жобада келесі нормативтік құжаттарға сілтемелер пайдаланылған:

«Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 20 қазандағы N 70-IV Заңы;

Қазақстан халқы Ассамблеясының 2022-2026 жылдарға арналған даму тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 15 қыркүйектегі №1014 Жарлығы;

## БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

ҚХА	–	Қазақстан халқы Ассамблеясы;
РХА	–	Ресей халықтарының Ассамблеясы;
БҰҰ	–	Біріккен Ұлттар Ұйымы;
ҚР	–	Қазақстан Республикасы;
ЕҚЫҰ	–	Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы;
ҮЕҰ	–	Үкіметтік емес ұйымдар;
АҚДМ	–	Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі;
ҚХР	–	Қытай Халық Республикасы;
АҚШ	–	Америка Құрама Штаттары;

## КІРІСПЕ

### **Зерттеу тақырыбының өзектілігі.**

Магистрлік жоба тақырыбының өзектілігін айқындайтын бірқатар факторларға тоқталғанды жөн көріп отырмыз.

Біріншіден, қазіргі заманда ұлтаралық қақтығыстар мен шиеленіс ең өзекті мәселелердің қатарында. Қазақстан көпэтносты мемлекет болғандықтан сын-көздер болатыны анық. Этносаралық қатынастардың жаңа тенденцияларын зерделеу қақтығыстардың ықтимал көздерін анықтауға және олардың алдын алу стратегиясын әзірлеуге мүмкіндік береді.

Бұл тақырыпты өзекті ететін екінші аспект – өзгермелі әлеуметтік-экономикалық орта. Жаһандану, көші-қон және трансұлттық байланыстар жағдайында этносаралық қатынастарды тиімді басқару ерекше маңызға ие болып отыр. Жаңа тенденцияларды талдау осы процестердің Қазақстандағы этникалық қауымдастықтарға және әлеуметтік қатынастарға әсерін анықтауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, әлемдегі геосаяси жағдай Қазақстандағы этносаралық қатынастарға да әсер етуде. Жаһандық қақтығыстар, лаңкестік қауіптер және жаһандық экономикадағы өзгерістер қоғамдағы этникалық шиеленіс дәрежесіне әсер етуі мүмкін. Осы саладағы жаңа тенденцияларды зерделеу Қазақстандағы ұлтаралық динамиканың қандай факторларды қалыптастыратынын және тұрақтылық пен келісімді сақтау үшін қандай шаралар қабылдауға болатынын жақсы түсінуге мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, бұл тақырыптың өзектілігі этносаралық қатынастар саласында тиімді саясат пен стратегияны әзірлеу қажеттілігімен атап өтіледі. Жаңа тенденцияларды зерттеу Қазақстандағы көпұлтты қоғамның дамуының ықтимал қиындықтары мен мүмкіндіктерін және оларды шешу жолдарын анықтауға көмектеседі.

Жобаның барысында Қазақстандағы этносаралық қатынастардағы тенденциялар бойынша негізгі материалдарды талдаймыз, сондай-ақ зерттеулер әдістері материалдары негізінде белгілі бір тұжырымдар жасаймыз.

## **Жобаның мақсаты мен міндеттері.**

«Қазақстандағы этносаралық қатынастардың жаңа тенденциялары» магистрлік жобасының мақсаты – тарихи-мәдени, әлеуметтік және саяси жағдайларды ескере отырып, Қазақстандағы этносаралық қатынастар саласындағы заманауи өзгерістер мен тенденцияларды талдау және зерттеу.

Бұл жоба елдегі этносаралық қатынастардың динамикасына әсер ететін негізгі факторларды анықтауға, сондай-ақ этносаралық өзара іс-қимылды жақсарту және этносаралық келісімді нығайту бойынша ұсыныстар әзірлеуге бағытталған.

Бұл зерттеудің бастапқы міндеті – Қазақстандағы этносаралық қатынастардың қазіргі жағдайын талдау және соңғы жылдары пайда болған жаңа тенденцияларды анықтау. Ол үшін қазіргі әдебиеттерге шолу, социологиялық деректерді талдау, сарапшылармен және этносаралық өзара іс-қимылға қатысушылармен сұхбаттар жүргізілді.

Зерттеудің негізгі екінші міндеті - Қазақстандағы ұлтаралық келісімнің нығайуына немесе әлсіреуіне ықпал ететін факторларды зерттеу. Бұл саяси тұрақтылықты, әлеуметтік-экономикалық дамуды, мәдени әртүрлілікті және қоғамдағы этностардың өзара әрекетін талдауды қамтиды.

Үшінші міндет нәсілшілдік, этникалық кемсітушілік, мүдделер қақтығысы және сәйкестілік сияқты Қазақстандағы әртүрлі этностар тап болып отырған қазіргі заманғы қиындықтар мен проблемаларды анықтау. Бұл болашақта этносаралық қатынастарды дамытудың бағыттарын дәлірек анықтауға және оларды жетілдірудің практикалық шараларын ұсынуға мүмкіндік береді.

Сондай-ақ этносаралық келісімді қалыптастырудағы және этникалық әртүрлілікті сақтаудағы мемлекеттік саясат пен этносаралық ұйымдардың рөлін талдау жұмыстың маңызды өзегі болмақ. Этникалық азшылықтардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға бағытталған мемлекеттік институттардың қызметі, сондай-ақ этносаралық өзара іс-қимыл мен диалогты дамытуға жәрдемдесетін бағдарламалар мен іс-шаралар зерделенетін болады.

**Зерттеу объектісі.** Қазақстандағы этносаралық қатынастардағы орын алған жаңа тенденциялар, үрдістер мен бағыттар.

**Зерттеудің пәні.** Қазақстан Республикасындағы этносаралық қатынастардың қазіргі жағдайы мен дамуын анықтайтын нақты құбылыстарды, процестер мен динамикаларды зерттеу болып табылады.

**Гипотеза.** Жоба саяси, әлеуметтік және экономикалық факторлар контекстінде талдай отырып, Қазақстандағы этносаралық қатынастардағы қазіргі өзгерістер мен тенденцияларға назар аударады. Зерттеу нәтижелері елдегі этникалық процестердің динамикасын және этносаралық қатынастардың дамуын түсінуге көмектеседі. Бұл өз кезегінде көпұлтты ынтымақтастық пен қоғамды топтастырудың тиімді стратегияларын әзірлеу үшін пайдалы болуы мүмкін. Сонымен қатар, жоба Қазақстандағы этносаясат және этносаралық қатынастар саласындағы кейінгі зерттеулерге негіз болады деп күтілуде.

**Жарияланым.** Зерттеу тақырыбы бойынша жинақталған ақпараттарды пайдалана отырып, «Қазақстандағы этносаралық қатынастардың бүгінгі көрінісі» тақырыбы бойынша мақала Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы

Мемлекеттік басқару академиясының ұйымдастыруымен 2023 жылдың 13 қазанында өткен «МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ: ҚАҒИДАТТАР МЕН ҚҰНДЫЛЫҚТАР» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдарының жинағында (34-38 беттер), сонымен қатар «Казахстанская модель межэтнического согласия» атты екінші мақала 2024 жылғы 26-28 наурызда Варшава қаласында өткен «DIVERSITY AND INCLUSION IN SCIENTIFIC AREA» IV Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының «InterConf» журналына (87-90 беттер) жарияланды.

**Магистрлік жобаның практикалық маңыздылығы** осы жұмыс шеңберінде әзірленген зерттеу нәтижелері қоғамдық келісім мен жалпыұлттық бірлікті нығайту бағытында ұсынымдық сипатта болады.

## Әдебиеттерге шолу

Қазіргі Қазақстан қоғамында, басқа да көпұлтты елдердегі сияқты, этносаралық қатынастар әлеуметтік-мәдени ландшафттың қалыптасуында маңызды рөл атқарады және елдің тұрақтылығы мен дамуын анықтайды. Соңғы жылдары ел ішінде де, жаһандық ауқымда да әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістерден туындаған этносаралық қатынастардың жаңа тенденциялары айқындалды. Бұл тенденцияларды толық түсіну үшін осы саладағы ағымдағы зерттеулер мен жарияланымдарды шолу маңызды.

Осы тақырыпқа арналған негізгі жұмыстардың бірі – авторлар Арман Акишев пен Ғабит Иреновтың «Этнополитика Казахстана на современном этапе» монографиясы. Бұл монографияда Қазақстандағы этносаралық қатынастар саласындағы қазіргі жағдайға кең талдау жасалып, еліміздің көпұлтты қоғамы алдында тұрған негізгі міндеттер көрсетіліп, осы саладағы даму перспективалары қарастырылған [1].

Келесі бір еңбек – С.К.Жетпысбаевтың «Этнополитика Казахстана: к единству через многообразие» ғылыми мақаласында Қазақстан Республикасы ұлттық саясатының негізгі принциптеріне талдау жасалып, Қазақстанның мемлекеттік этносаясатының даму кезеңдері берілген. Еңбек ұлттық мәселенің мазмұнын ашып, Қазақстан Республикасының мемлекеттік ұлттық саясатын жүзеге асыру аясындағы ұлттық мүдделер мен ұлттық қатынастарға сипаттама береді. Тәуелсіз демократиялық Қазақ мемлекетінің қалыптасуы мен дамуының 25 жылдан астам уақытын талдау негізінде Қазақстан халқы Ассамблеясының мемлекеттік этносаясатты жүзеге асырудағы, азаматтық қоғам негіздерін нығайтудағы, бейбітшілікті, келісімді сақтау мен республикадағы ұлттық бірлік көрсетіледі. Бірегей, әлемдік тәжірибеде теңдесі жоқ, жалпыұлттық этносаралық келісім институты – Қазақстан халқы Ассамблеясының құрылуы мен қызметінің мемлекеттің этносаясат үшін маңызы талданады. Бұл мақала сондай-ақ азаматтық қоғамның белсенді дамуы жағдайында республиканың индустриалды-инновациялық саясатын іске асыру контекстіндегі ұлттық модельді қалыптастырудың ерекшеліктеріне, сондай-ақ саяси және әлеуметтік саланы басқарудың экономикалық жүйесін жаңғыртуға арналған [2].

Тағы бір маңызды зерттеу – Асылхан Оразбаевтың «Қазақстанның этникалық саясаты: тарих және қазіргі заман» атты монографиясы. Автор Қазақстандағы этникалық саясаттың қалыптасуының тарихи аспектілерін жан-жақты талдап, өткен жылдардың тәжірибесіне сүйене отырып, осы саладағы қазіргі тенденцияларды қарастырады [3].

А.Р. Аклаев «Этносаяси конфликтология: Анализ және менеджмент» атты еңбегінде елімізде болып жатқан әлеуметтік-экономикалық және саяси қайта құрулар контекстіндегі этносаралық қатынастардағы өзгерістерді атап көрсетеді. Автор бұл өзгерістердің этносаралық қатынастар динамикасына әсерін талдап, Қазақстандағы этникалық әртүрліліктің қазіргі заманғы бейнесін қалыптастыратын негізгі факторларды анықтайды [4].



С. Кәрімова, Д. Нұрпейісов «Қазақстандағы мультикультурализм: сынақтар мен мүмкіндіктер» атты еңбегінде қазіргі Қазақстан қоғамындағы мультикультурализмнің рөлін және оның этносаралық ынтымақты қалыптастыруға әсерін зерттейді. Авторлар этникалық мәселелерді шешудегі көпмәдениетті көзқарастың артықшылықтары мен шектеулерін егжей-тегжейлі талдайды [5].

«Containing Nationalism» атты еңбегінде Hechter Michael этносаралық қатынастар саласындағы халықаралық стандарттар мен Қазақстандағы қолданыстағы тәжірибеге салыстырмалы талдау жасайды. Автор еліміздегі ұлтаралық қатынастардың халықаралық нормалар мен стандарттарға сәйкестігін зерттейді [6].

А.К. Садуақасова «Қазіргі Қазақстандағы ұлттық бірегейлік және этникалық қатынастар» атты мақаласында ұлттық бірегейлік пен этносаралық қатынастардың қалыптасуының арақатынасын қарастырады [7].

Бұл зерттеулер мен еңбектер Қазақстандағы ұлтаралық қатынастарға арналған бай ғылыми мұраның бір бөлігін ғана құрайды. Олар елдегі этникалық процестердің динамикасын түсіну үшін құнды аналитикалық құралдарды ұсынатын әртүрлі тәсілдер мен перспективаларды білдіреді.

Қазақстандағы этносаралық қатынастардың жаңа тенденцияларын зерделеу кезінде ескерілетін тағы бір аспект – бұл саладағы мемлекеттік саясат.

М.Е. Попов әлеуметтік-мәдени интеграция аймақтық сәйкестілік қақтығыстарын сындарлы шешу тәсілі ретінде «Қазақстанның этносаралық қатынастар саласындағы мемлекеттік саясаты: тарих және қазіргі заман» сияқты еңбектерінде Қазақстан үкіметінің этникалық әлемдік тәртіпті сақтау бойынша жүргізіп жатқан стратегиялары мен шараларын тереңірек түсінуге болады [8].

М.М. Шахбанова «Этносаралық шиеленістер мен этникалық қақтығыстар: мазмұны, қалыптасу факторлары, типологиясы» атты зерттеулері этникалық мәселелерді шешудегі азаматтық белсенділіктің маңыздылығын және оларды іс жүзінде жүзеге асыру жолдарын ашады [9].

Осылайша, Қазақстандағы этносаралық қатынастар туралы ғылыми зерттеулер мен жарияланымдар осы саладағы жаңа тенденцияларды түсіну мен болжауда маңызды рөл атқарады. Олар ағымдағы жағдайды бағалаудың аналитикалық құралдарын ғана емес, сонымен қатар ұлтаралық келісімді нығайтуға және елдегі тұрақтылықты сақтауға бағытталған тиімді ұлттық саясат стратегияларын әзірлеуге арналған ұсынымдарды ұсынады.

Сонымен қатар, Қазақстандағы этносаралық қатынастардың қалыптасуына әсер ететін тарихи жағдайлар мен мәдени ерекшеліктерді ескеру қажет. Осы аспектте арналған еңбектер елдегі этникалық динамиканың тамыры мен эволюциясын жақсырақ түсінуге көмектеседі. Мысалы, В.А.Тишков, Ю.П. Шабаев «Этносаясат: этнизмнің саяси функциялары» атты еңбегінде еліміздің бүкіл тарихындағы Қазақстандағы этникалық процестерге, олардың қазіргі қоғамға тигізген ықпалына терең талдау жасалған [10].

Бұқаралық коммуникациялар мен әлеуметтік желілердің этносаралық қатынастар туралы қоғамдық пікірді қалыптастырудағы рөліне де назар аудару

кажет. Ж.Әбікенов «Қазақстандағы этносаралық диалогтың қалыптасуындағы әлеуметтік медианың рөлі» сияқты еңбектер этносты қабылдауға жаңа ақпараттық технологиялардың әсерін ашады [11].

Қазақ авторларының бір шоғыры М.А. Әбішева, Әбсаттаров Р.Б., Е.Ж. Бабақұмаров, Л.А. Байдельдинов, Н.Ж. Байтенова, А.Х. Бижанов, А.Б. Ғалиев, С.А. Дьяченко, Ж.А. Жансүгірова, Г.Т. Илеуова, Р.Қ. Қадыржанов, Қ.Е. Көшербаев, Н.А. Логинова, А.Н. Нысанбаев, А.Т. Перуашев, Н.В. Романова, И.С. Савин, С.Т. Сейдуманов, М.М. Сужиков, З.К. Шауқенова тәуелсіз Қазақстандағы ұлтаралық қатынастардағы ұлттық саясат және мемлекеттік реттеу жүйесі ерекшеліктерін талдауға үлкен мән береді. [12; 13; 14; 15].

Бұл авторлар мен олардың еңбектері Қазақстандағы ұлтаралық қатынастарды және ұлттық саясатты зерттеуге үлкен үлес қосқан. Кітаптар мен монографиялар этносаралық қатынастарды, олардың даму ерекшеліктерін, реттеу тетіктерін және ұлттық саясаттың негізгі аспектілерін талдайды.

Халықаралық тәжірибелерге шолу барысында авторлар Z. Xiaowei, A. Laquian, A. Gerard "Ethnic Minorities in China: Policies and Practices", "China's National Minority Education: Culture, Schooling, and Development" және "Ethnic China: Identity, Assimilation, and Resistance" оқулықтары Қытайдағы этникалық азшылықтарға қатысты саясат пен тәжірибелерді талдайды. Қытайдың этникалық білім беру саясаты, оның жетістіктері мен кемшіліктері талданады. Ұлттық азшылықтардың білім беру жүйесіне шолу жасайды. Қытайдағы этникалық идентификация, ассимиляция және қарсылық мәселелері қарастырылады. Авторлар елдегі этникалық топтардың идентификация процесін, ассимиляция саясатын және этникалық топтардың қарсылық әрекеттерін талдайды. Кітапта этникалық топтардың мәдениеті мен тілі, олардың мемлекетпен өзара әрекеті, сондай-ақ этникалық саясаттың нәтижелері талқыланады [16;17].

"The Politics of Multiculturalism: Multicultural Governance in Comparative Perspective", "Immigrant Integration: The Canadian Experience". Бұл кітаптар Канададағы көпмәдениеттілік пен конституциялық құқықтарды зерттеуге арналған. Автор көпмәдениеттілік саясаттың тарихи және заманауи аспектілерін талдайды, Канададағы этникалық және мәдени әртүрлілікті сақтаудың конституциялық негіздерін зерттейді. Кітап Канададағы этносаясаттың даму динамикасын және оның конституциялық құрылымға әсерін түсінуге көмектеседі [18].

"Diversity and Democracy: Representation in Multicultural Societies", "Racial and Ethnic Politics in American Suburbs", "The Color of Law: A Forgotten History of How Our Government Segregated America" Бұл жинақтар АҚШ-тағы этникалық әртүрлілік пен демократияның өзара байланысын зерттейді. Авторлар этникалық топтардың саяси өкілдігі мен қатысуы мәселелерін талқылайды, сондай-ақ, көпмәдениетті қоғамдағы демократиялық басқарудың ерекшеліктерін қарастырады. Кітапта этносаясаттың қазіргі заманғы мәселелері мен тенденциялары талданады [19].

## **Зерттеу әдістері**

Бұл ғылыми жобаны дайындау барысында әртүрлі зерттеу: тарихи, салыстырмалы және бихевиористік әдістер қолданылды. Тарихи әдісті пайдалану барысында елімізге әр жылдары қоныс аударған диаспораларың тарихына тереңірек үнілдім. Бұл әдіс біздің жобамыздың мазмұнын тереңірек ашуға септігін тигізді.

Бұдан бөлек салыстырмалы әдісті пайдалану арқылы олардың бейімделу процесі мен біртіндеп қазақстандық бірегейлікке жету жолындағы динамиканы зерттеуге мүмкіндік туғызды.

Сонымен қатар, бихевиористік әдіс - бұл әдістің мәні саяси шынайылықты әртүрлі қоғамдық және кәсіби топтардағы жеке саяси мінез-құлықтың негізінде нақтылы зерттеуге қол жеткізді және жобаның бастапқы кезеңінде тәжірибе мен тағылымдамадан өту кезінде жинақталған материалдар негізінде нормативтік құжаттарды, сондай-ақ, халықаралық тәжірибені талдадым.

Жобаны жазу барысында «жұмсақ күш» теориясына қатысты жазылған еңбектер, көптеген ықпалды акторлардың осы бағыттағы саясаты салыстырмалы зерттелді. Сондай-ақ, case-study әдістемесі арқылы «жұмсақ күш» құралдарын пайдаланудың кейбір мысалдарына талдау жасалған. Қазақстанның «жұмсақ күш» саясатындағы әлеуетті құралдарды тиімді пайдалану мәселелеріне қатысты SWOT-талдау (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) әдісіне негізделі отырып, Қазақстанның осы саясатты ұстана отырып, оның жағымды, жағымсыз жақтары, сондай-ақ мүмкіндіктер мен ықтимал қауіп-қатерлер жайы сарапталды. Аталған бағыттағы сценарийлер бойынша қол жеткізілетін оң және теріс көрсеткіштер баяндалды.

Сондай-ақ, этносаралық қатынастардағы саясатты оңтайландыру және соңғы кезеңде орын алған тенденцияларды анықтау үшін этносаясат саласындағы сарапшылардан сұхбат алу әдісі қолданылды.

Магистрлік жоба аясында қолданылған зерттеу әдістері авторға қарастырылып отырған мәселелерді тереңірек зерттеп, талдауға мүмкіндік берді. Бұл әдістер зерттелетін саланың әлсіз және күшті жақтарын, проблемалық аспектілерді анықтауға және мемлекеттік органдар жұмысында қолдануға болатын практикалық ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік берді.

## **Талдау және зерттеу нәтижесі**

Зерттеу тақырыбы бойынша сараптамалық сұхбат жүргізу үшін жергілікті және республикалық деңгейде этносаясатты жүзеге асыруға белсенді атсалысып жүрген сала өкілдері іріктеліп алынды. Олардың қатарында осы саясатты тікелей жүзеге асырып жүрген, салада кемінде бес жылдан жоғары тәжірибелері бар аудандық, облыстық, республикалық деңгейдегі мемлекеттік қызметшілер, этномәдени бірлестік өкілдері, квазимемлекеттік сектор өкілдері, ҚХА мүшелері, ҚР Парламенті Сенатының депутаты болды. Бұл көпжақты көзқарас бізге әртүрлі көзқарастарды қабылдауға және қарастырылатын мәселелерге неғұрлым толық және объективті көзқарас беруге мүмкіндік берді. Эксперттік

сұхбат барысында сегіз адамнан сұхбат алынды. Респонденттердің жасы 35 пен 61 жас аралығын қамтыды.

Бұл сараптамалық сауалнама үшін стандартты эксперттік сұхбат әдісі тандалды, онда әрбір респондентке бірдей сұрақтар қойылды. Бұл тәсіл қатысушылардың көзқарастарын анықтауға көмектесті және тақырыптық мәселелер бойынша өз көзқарастарын дәлелдеуге мүмкіндік берді. Бұл біртұтас сұрақтар жинағы ақпаратты жинаудағы дәйектілікті және әртүрлі сұхбат қатысушылары арасындағы жауаптардың салыстырмалығын қамтамасыз етті.

Сұхбат барысында сарапшыларға келесі сұрақтар қойылды:

1. Аты-жөніңіз, қызметіңіз, жалпы және саладағы еңбек өтіліңіз?
2. Қазақстандағы этносаясаттың қазіргі жағдайын қалай бағалайсыз?
3. Соңғы бірнеше жылда этносаясаттағы қандай негізгі өзгерістерді немесе жаңа тенденцияларды байқадыңыз?
4. Осы жаңа үрдістердің қоғамға әсері туралы сіздің ойларыңыз қандай?
5. Елдегі этникалық үйлесімділікке жаңа тенденциялардың әсері қандай болуы мүмкін?
6. Қазақстан қоғамында Қазақстан халқы Ассамблеясының қазіргі рөлі қандай?
7. Қазір Қазақстанда этносаралық қатынастарда қандай сын-кәтерлер бар?
8. Болашақта қандай жаһандық сын-кәтерлер мен мүмкіндіктер Қазақстандағы этносаяси ландшафтқа әсер етуі мүмкін?

Сұхбат алынған сарапшылар тізімі келесідей болды:

1. Шойкин Ғалым Нұрмағамбетұлы – ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігінің Этносаралық қатынастарды дамыту комитеті төрағасы;
2. Шиповских Геннадий Геннадиевич – ҚР Парламенті Сенатының депутаты, ҚХА атынан сайланған, ҚХА мүшесі, Ұлттық құрылтай мүшесі;
3. Сәдуақасова Айгүл Кәкімбекқызы – Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары;
4. Маменова Мәншүк Ермекқызы – Атырау облыстық ішкі саясат басқармасы, Этносаралық қатынастарды дамыту бөлімінің басшысы, Қазақстан Халқы Ассамблеясы Атырау облыстық хатшылығының меңгерушісі;
5. Келигов Юсуп Хасанович – Республикалық "Вайнах" шешен-ингуш этномәдени орталығының вице-президенті, ҚХА мүшесі;
6. Пак Денис Алексеевич – «Қазақстан корейлері Ассоциациясы» Қызылорда облыстық этномәдени бірлестігінің төрағасы, ҚХА мүшесі;
7. Айтахметов Бейбіт Ерікұлы – Жетісу облысы, Алакөл ауданының ішкі саясат, мәдениет, тілдерді дамыту және спорт бөлімінің басшысы

Сарапшылармен сұхбаттасу барысында қазіргі Қазақстан этносаясат саласында еліміздегі ұлтаралық татулық пен келісімді нығайтуға ықпал ететін

бірнеше оң үрдістерді көрсетті. Бұл тенденциялар мемлекет пен тұтастай қоғамның барлық этностардың құқықтары мен мүдделері сақталатын инклюзивті, көпэтносты қоғам құру жөніндегі күш-жігерін көрсетеді.

Қазақстанның қазіргі этносаясатында этносаралық келісім мен алуандылықты нығайтуға көмектесетін бірнеше оң үрдістер бар, олар Қазақстан халқы Ассамблеясы институты, мультикультурализм (көпмәдениетті қоғам), халықаралық ынтымақтастық, көпвекторлы саясат, экономикалық интеграцияны сарапшылар атап өткен болатын.

Сонымен қатар, сарапшылардың пікірінше Қазақстанның этносаралық қатынастарды дамытуда бірегей моделге ие болуына қарамастан жаһандық сын-қатерлерге байланысты Қазақстанның қазіргі этносаясатының өзіндік қиындықтары мен келеңсіз тенденциялары бар. Олардың бірі этникалық қақтығыстар. Соңғы жылдары Қарағандыдағы (2019) армян-қазақ төбелесі, Масанчи оқиғасы (2020) және Пиджамдағы (2021) сияқты этникалық қақтығыстар болды. Бұл елдің этносаясатына көлеңке түсіреді.

Бағалау мен талдаудың жеткіліксіздігі қақтығыстардың алдын алу және олардың себептерін талдау үшін нормативтік-құқықтық және институционалдық база жеткіліксіз болып қалуда. Этносаясатқа жүйелі шолу жасау үшін бағалау жүйесін құру маңызды.

Әлеуметтік-экономикалық контекст жергілікті деңгейде өмір сүру сапасының нашарлауы экономикалық және іскерлік ресурстарға қатысты қақтығыстарға ықпал етуі мүмкін.

Сыртқы күштердің ықпалымен фейк ақпараттар мен деструктивті жарияланымдар шабуылының көптігі де еліміздегі саяси тұрақтылыққа әсер етуі мүмкін. Бұл жағдайды барлық сарапшыларда сұхбат барысында атап өтті.

#### Эксперттік сұхбат нәтижесі бойынша талдау қорытындысы

Магистрлік зерттеу аясында «Жаңа Қазақстандағы этносаясаттың жаңа тенденциялары» тақырыбында өткізілген эксперттік сұхбаттардан алынған мәліметтер негізінде бірнеше негізгі қорытындылар жасалды. Бұл қорытындылар Қазақстандағы этносаясаттың ағымдағы жағдайын, жаңа тенденцияларды және олардың қоғамға әсерін талдауға мүмкіндік береді.

##### 1. Этносаясаттың қазіргі жағдайы

Эксперттердің пікірінше, Қазақстандағы этносаясат тұрақты және оң бағытта дамып келеді. Мемлекет этникалық топтардың құқықтарын қорғау және олардың мәдениетін сақтау үшін қажетті шаралар қабылдап жатыр. Қазақстан халқы Ассамблеясы осы үдерісте маңызды рөл атқарады, этникалық топтардың мүдделерін қорғап, олардың біртұтас қоғамға бірігуіне көмектеседі. Ассамблеяның жұмысы арқасында этникалық топтар арасындағы келісім мен татулық нығая түсуде.

##### 2. Жаңа тенденциялар

Сарапшылармен болған сұхбат барысында анықталған бірнеше жаңа тенденциялар:

Этникалық топтардың құқықтарын қорғау және интеграция. Мемлекет

этникалық топтардың құқықтарын қорғау және олардың қазақстандық қоғамға интеграциялануын қамтамасыз ету бағытында белсенді жұмыс жүргізуде. Бұл бағытта қабылданған бағдарламалар этникалық топтардың қоғамда өз орнын табуына және тең құқықты болуына мүмкіндік береді.

Мультикультурализм және мәдени әртүрлілікті насихаттау. Қазақстан мәдени әртүрлілікті насихаттау және сақтау саясатын ұстануда, бұл этникалық топтардың мәдениетін, тілін және дәстүрлерін сақтауға бағытталған бағдарламаларды жүзеге асыру арқылы көрінеді. Мәдени әртүрлілік қоғамның байлығы ретінде қабылданып, әртүрлі этникалық топтардың мәдениетіне құрметпен қарау үрдісі күшейе түсуде.

Әлеуметтік-экономикалық жағдайды жақсарту. Мемлекет этникалық топтардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту үшін арнайы бағдарламалар мен жобаларды жүзеге асыруда. Бұл бағдарламалар этникалық топтардың экономикалық мүмкіндіктерін арттыруға және өмір сүру деңгейін көтеруге бағытталған.

Этносаралық диалог пен ынтымақтастықты дамыту. Этносаралық диалог пен ынтымақтастықты дамыту үшін мемлекет түрлі іс-шаралар ұйымдастыруда. Бұл шаралар этникалық топтардың өзара түсіністігін арттырып, қоғамдағы бейбітшілік пен тұрақтылықты қамтамасыз етуге ықпал етеді.

### 3. Қоғамға әсері

Жаңа тенденциялар қоғамдағы этникалық татулықты нығайтуға және этникалық топтардың Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық өміріне белсенді қатысуына ықпал етеді. Эксперттердің пікірінше, бұл үрдістер этникалық топтардың құқықтарын қорғауға, олардың мәдениетін сақтауға және дамытуға көмектеседі. Сонымен қатар, бұл үрдістер этникалық топтардың қоғамдағы орны мен рөлін күшейтеді. Бұл этникалық топтардың өзін-өзі сезінуін жақсартып, қоғамның барлық мүшелерінің біртұтас болуына жағдай жасайды.

### 4. Этникалық үйлесімділікке әсері

Жаңа тенденциялар этникалық үйлесімділікті нығайтуға және қоғамдағы бейбітшілік пен тұрақтылықты қамтамасыз етуге көмектеседі. Этникалық топтардың мәдениеті мен дәстүрлерін сақтау және дамыту арқылы қоғамда этникалық үйлесімділік артады. Бұл, өз кезегінде, әлеуметтік тұрақтылықты нығайтады. Этникалық топтардың бір-бірімен өзара әрекеттесуін арттыру арқылы қоғамдағы үйлесімділік пен бейбітшілікке үлес қосады.

### 5. Қазақстан халқы Ассамблеясының рөлі

Эксперттердің пікірінше, Қазақстан халқы Ассамблеясы этносаралық диалогты қамтамасыз етуде және этникалық топтардың құқықтарын қорғауда маңызды рөл атқарады. Ассамблея этникалық топтардың мүдделерін қорғап, олардың қоғамдағы орнын нығайтуға бағытталған жобалар мен бағдарламаларды жүзеге асырады. Бұл этносаралық татулық пен келісімді сақтау үшін маңызды. Ассамблеяның белсенді жұмысы арқасында этникалық топтар арасындағы сенім мен ынтымақтастық нығая түсуде.

## 6. Сын-қатерлер

Қазіргі уақытта Қазақстанда этносаралық қатынастарда бірнеше сын-қатерлер бар:

Экономикалық теңсіздік. Кейбір этникалық топтардың экономикалық жағдайы басқалармен салыстырғанда нашар болуы мүмкін. Бұл жағдай этникалық шиеленістердің пайда болуына себеп болуы мүмкін.

Этникалық стереотиптер және дискриминация. Қоғамда этникалық стереотиптер мен дискриминация әлі де кең таралған. Бұл этникалық топтардың қоғамдағы мүмкіндіктерін шектейді және олардың толық қатысуын қиындатады.

Мәдени және тілдік ассимиляция. Кейбір этникалық топтар өздерінің тілін, мәдениетін және дәстүрлерін жоғалту қаупімен бетпе-бет келеді. Ассимиляция үрдісі олардың ұлттық бірегейлігін әлсіретеді.

Этникалық топтардың әлеуметтік оқшаулануы. Кейбір этникалық топтар әлеуметтік оқшаулануға ұшырауы мүмкін. Бұл олардың қоғамға толық интеграциялануына кедергі келтіреді.

## 7. Болашақтағы жаһандық сын-қатерлер мен мүмкіндіктер

Эксперттердің пікірінше, болашақта Қазақстандағы этносаяси ландшафтқа әсер етуі мүмкін жаһандық сын-қатерлерге климаттың өзгеруі, халықаралық миграция және геосаяси өзгерістер кіреді. Бұл өзгерістер этносаралық қатынастарға әсер етуі мүмкін. Сонымен қатар, этникалық топтардың құқықтарын қорғауда және мәдениетаралық диалогты дамытуда мүмкіндіктер анықталады. Жаһандық өзгерістер этносаралық қатынастарды жақсарту үшін жаңа жолдарды іздеуге ынталандырады.

### Қорытынды

Эксперттік сұхбаттар нәтижесінде алынған мәліметтер Қазақстандағы этносаясаттың қазіргі жағдайын және жаңа тенденцияларын түсінуге мүмкіндік береді. Бұл мәліметтер этносаясатты жетілдіру үшін практикалық ұсыныстар жасауға негіз болады. Эксперттердің пікірлері этникалық топтардың құқықтарын қорғау, әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту және этносаралық татулықты нығайту бағытындағы шараларды жалғастырудың маңыздылығын көрсетеді.

Жалпы алғанда, Қазақстандағы этносаясаттың позитивті тенденциялары қоғамдағы бейбітшілік пен тұрақтылықты сақтауға, этникалық топтардың құқықтарын қорғауға және олардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсартуға бағытталған. Бұл тенденциялар мемлекет пен қоғамның этносаралық қатынастарды басқарудағы жетістіктерін көрсетеді және болашақта этникалық топтардың тең құқылығын қамтамасыз етуге бағытталған шараларды күшейтуді қажет етеді. Эксперттік сұхбат нәтижелері көрсеткендей, этносаралық татулық пен келісімді сақтау үшін қабылданған шаралар қоғамдағы тұрақтылықты нығайтуға үлкен үлес қосуда.

1-кесте. Қазақстан этносаясатындағы жаңа тенденцияларға SWOT-талдау

<b>Күшті жақтары</b>	<b>Жағымсыз жақтары</b>
<p><b>Ұлттық бірлік және келісім:</b> Қазақстан халқы Ассамблеясы этникалық топтар арасында бейбітшілік пен келісімді нығайтуда маңызды рөл атқарады. Оның қызметі арқасында этносаралық қатынастар тұрақты болып отыр.</p> <p><b>Заңнамалық қолдау:</b> Этникалық топтардың құқықтарын қорғау және мәдениетін сақтау үшін Қазақстанда заңнамалық негіз бар. Бұл олардың құқықтарының сақталуын қамтамасыз етеді.</p> <p><b>Мультикультурализм саясаты:</b> Қазақстан мәдени әртүрлілікті сақтау және дамыту саясатын ұстанады, бұл этникалық топтардың мәдениетін, тілін және дәстүрлерін сақтауға көмектеседі.</p> <p><b>Әлеуметтік-экономикалық бағдарламалар:</b> Этникалық топтардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту бағытында арнайы бағдарламалар жүзеге асырылуда, бұл олардың өмір сүру деңгейін арттырады.</p> <p><b>Этносаралық диалог:</b> Мемлекет этносаралық диалог пен ынтымақтастықты дамыту үшін түрлі іс-шаралар ұйымдастыруда, бұл өзара түсіністік пен сенімді нығайтады.</p>	<p><b>Экономикалық теңсіздік:</b> Кейбір этникалық топтардың әлеуметтік-экономикалық жағдайы басқалармен салыстырғанда нашар болуы мүмкін, бұл этникалық шиеленістерге алып келуі мүмкін.</p> <p><b>Этникалық стереотиптер:</b> Қоғамда этникалық стереотиптер мен дискриминация әлі де кең таралған, бұл этникалық топтардың толық қатысуын қиындатады.</p> <p><b>Ассимиляция қаупі:</b> Кейбір этникалық топтар өздерінің тілін, мәдениетін және дәстүрлерін жоғалту қаупімен бетпе-бет келуде, бұл олардың ұлттық бірегейлігін әлсіретеді.</p> <p><b>Әлеуметтік оқшаулану:</b> Кейбір этникалық топтар әлеуметтік оқшаулануға ұшырауы мүмкін, бұл олардың қоғамға толық интеграциялануына кедергі келтіреді.</p> <p><b>Өкілдіктің жеткіліксіздігі:</b> Мемлекеттік және жергілікті басқару органдарында этникалық топтардың тең өкілдігі әлі де толық қамтамасыз етілмеген.</p>
<b>Әлсіз жақтары</b>	<b>Қауіпті жақтары</b>
<p><b>Құқықтық реформалар:</b> Этникалық топтардың құқықтарын қорғау үшін заңнамалық актілерді жетілдіру және жаңа құқықтық механизмдерді енгізу мүмкіндігі бар.</p> <p><b>Білім беру жүйесін жетілдіру:</b> Мектептер мен университеттерде этникалық әртүрлілікті насихаттау және сақтау бағытында жаңа бағдарламалар енгізу арқылы жастар арасында этникалық түсіністік пен татулықты нығайтуға болады.</p> <p><b>Мәдениетаралық диалог:</b> Этносаралық диалогты дамыту және ынтымақтастықты арттыру мақсатында жаңа жобалар мен бағдарламалар ұйымдастыру мүмкіндігі бар.</p>	<p><b>Этникалық шиеленістер:</b> Экономикалық теңсіздік және әлеуметтік әділетсіздік этникалық шиеленістерге алып келуі мүмкін.</p> <p><b>Глобализация:</b> Глобализация үрдістері этникалық топтардың мәдениетін сақтауға кері әсер етуі мүмкін.</p> <p><b>Саяси тұрақсыздық:</b> Саяси тұрақсыздық этносаралық қатынастарға теріс әсер етуі мүмкін.</p> <p><b>Климаттық өзгерістер:</b> Климаттық өзгерістер мен миграциялық үрдістер этникалық топтардың әлеуметтік-экономикалық жағдайына әсер етуі мүмкін.</p> <p><b>Дискриминация:</b> Этникалық дискриминация мен стереотиптердің сақталуы этникалық топтардың қоғамдағы</p>



<p><b>Әлеуметтік-экономикалық қолдау:</b>  Этникалық топтардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту үшін жаңа экономикалық бағдарламалар мен жобаларды енгізу мүмкіндігі.  Ғылыми зерттеулер: Этносаясат саласында ғылыми зерттеулерді күшейту және олардың нәтижелерін мемлекеттік саясатты жетілдіруде пайдалану мүмкіндігі.</p>	<p>толыққанды қатысуына кедергі келтіруі мүмкін.</p>
<p>*Ескертпе: SWOT – талдау автормен осы дереккөздер негізінде құрастырылған.</p>	

Қазақстан этносаясатындағы жаңа тенденциялар көптеген оң нәтижелерге қол жеткізгенімен, әлі де бірқатар мәселелер бар. Осы мәселелерді шешу және этносаясатты жетілдіру үшін мемлекетке құқықтық реформалар, білім беру жүйесін жетілдіру, мәдениетаралық диалогты дамыту және әлеуметтік-экономикалық қолдау бағдарламаларын күшейту қажет. Бұл шаралар этникалық топтардың құқықтарын қорғауға, олардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсартуға және қоғамдағы бейбітшілік пен тұрақтылықты қамтамасыз етуге бағытталған.

### **Қазақстандағы этностардың келу тарихы**

Қазақстанға көшіп келген этностардың келу тарихы көп ғасырлық және көп аспектілі процесс болып табылады. Бұл процесс әртүрлі тарихи, саяси және экономикалық жағдайларға байланысты жүзеге асты. Қазақстанға көшіп келген саны басым этностардың келу себептері, тарихи кезеңдеріне тоқталсақ.

**Орыс және украиндардың** Қазақстанға көшіп келуі негізінен XIX ғасырдың екінші жартысында және XX ғасырдың басында орын алды. Бұл кезеңде Ресей империясы аграрлық реформалар жүргізіп, жаңа жерлерді игеру үшін шаруаларды қоныстандыру саясатын ұстанды. 1861 жылы крепостнойлық құқықтың жойылуы Ресейдің орталық аудандарынан шаруалардың жаңа жерлерге көшіп келуіне жол ашты. Осы реформалардың нәтижесінде көптеген орыс және украин шаруалары Қазақстанға қоныс аударды.

Қазақстанға орыстардың алғашқы қоныс аударуы XVIII ғасырда басталды. Ол кезде Ресей империясы өзінің оңтүстік-шығыс шекараларын нығайту мақсатында қазақ даласына казактар мен әскерлерді жіберді. Орыстардың алғашқы қоныс аударушылары негізінен казактар болды, олар шекаралық бекіністер мен әскери бекеттерді құрды. XIX ғасырдың басында Қазақстанға орыс шаруаларының қоныс аударуы қарқынды жүре бастады. Бұл кезеңде Ресей империясы аграрлық реформалар жүргізіп, жаңа жерлерді игеру үшін шаруаларды қоныстандыру саясатын ұстанды. 1861 жылы крепостнойлық құқықтың жойылуы Ресейдің орталық аудандарынан шаруалардың жаңа жерлерге көшіп келуіне жол ашты.

XX ғасырдың басында Қазақстанға орыс және украиндардың қоныс

аударуы күшейді. Бұл кезеңде Ресей империясы жаңа ауыл шаруашылық жерлерін игеру үшін Қазақстанға қоныс аударушыларды белсенді түрде шақырды. Орыстар мен украиндар Қазақстанның солтүстік және орталық аудандарына қоныстанып, ауыл шаруашылығымен айналысты. Олар жаңа жерлерді игеріп, ауыл шаруашылығын дамытуға үлес қосты. Сонымен қатар, Қазақстанның қалалары мен өнеркәсіп орталықтарында да орыстар мен украиндар көптеп орналасты. Бұл кезеңде Қазақстанда орыстардың үлесі едәуір өсті.

Кеңес дәуірінде Қазақстанға орыс және украиндардың қоныс аударуы одан әрі жалғасты. 1920-1930 жылдары сталиндік индустрияландыру және ұжымдастыру саясаты нәтижесінде Қазақстанға көптеген орыс және украин жұмысшылары мен мамандары қоныс аударды. Олар Қазақстанның өнеркәсіп орындарын, құрылыстарын және инфрақұрылымын дамытуға үлес қосты. Сонымен қатар, бұл кезеңде Қазақстанға депортацияланған халықтардың қатарында орыстар мен украиндар да болды. Олар сталиндік репрессиялар нәтижесінде күштеп көшірілген. Сонымен қатар, 50 жылдары басталған тың және тыңайған жерлерді игеру масатында елімізге көптеген орыс-украин жастары қоныс аударды.

Қазақстанға **немістердің** қоныс аударуы екі негізгі кезеңмен жүзеге асқан. Бірінші кезең XVIII ғасырдың соңында және XIX ғасырдың басында Ресей империясының шақыруымен Волга бойындағы немістердің қоныстануы барысында жүзеге асты. II Екатерина патшайымның шақыруымен немістер Ресейге көшіп келіп, Волга бойында қоныстанған болатын. Олар Ресейге ауыл шаруашылығын дамыту және жаңа жерлерді игеру үшін шақырылды.

Екінші кезең 1941 жылы Ұлы Отан соғысы кезінде сталиндік репрессиялар нәтижесінде неміс тұрғындарының Қазақстанға депортациялануы болды. 1941 жылы соғыстың басталуымен бірге Кеңес Одағының басшылығы неміс ұлтының өкілдеріне сенімсіздікпен қарап, оларды қауіп ретінде қабылдады. Осы себепті Волга бойындағы немістер мен басқа да аймақтардағы немістер Қазақстанға және Орта Азияға депортацияланды. Бұл кезеңде жүз мыңдаған неміс Қазақстанға күштеп көшірілді.

Депортацияланған немістер Қазақстанның ауыл шаруашылығы мен өнеркәсібін дамытуға үлкен үлес қосты. Олар жаңа жерлерде қоныстанып, ауыл шаруашылығымен айналысты, сондай-ақ, Қазақстанның өндіріс орындарында жұмыс істеді. Қазақстандағы неміс диаспорасы мәдениетін сақтап, өз тілін және дәстүрлерін дамытуға тырысты.

**Корейлер** Қазақстанға 1937 жылы Қиыр Шығыс аймағынан депортацияланған. Бұл депортация сталиндік репрессиялардың бір бөлігі ретінде жүзеге асқан. Кеңес Одағының басшылығы корейлерді Жапониямен ықтимал байланыстары үшін қауіп ретінде қабылдады және оларды Қиыр Шығыстан Қазақстанға және Орта Азияға көшіруді ұйғарды. 1937 жылы қыркүйек айында корейлерді депортациялау басталды және мыңдаған корейлер Қазақстанға көшірілді.

Корейлер Қазақстанда ауыл шаруашылығымен айналысты, әсіресе күріш өсірумен айналысқан. Олар Қазақстанның оңтүстік аудандарында қоныстанып,

ауыл шаруашылығын дамытуға үлес қосты. Сонымен қатар, корейлердің бір бөлігі өнеркәсіп орындарында жұмыс істеді. Қазақстандағы корейлер өз мәдениетін, тілін және дәстүрлерін сақтап қалуға тырысты. Олар өздерінің ұлттық мерекелерін атап өтіп, корей тілінде театр, мектептер ашты.

**Поляктар** Қазақстанға сталиндік репрессиялар кезеңінде депортацияланған. Олар негізінен 1930-1940 жылдары күштеп қоныс аударылған. Поляктардың Қазақстанға депортациясы Кеңес Одағы мен Польша арасындағы саяси қақтығыстармен байланысты болды. Кеңес Одағының басшылығы поляктарды қауіп ретінде қабылдап, оларды Қазақстанға және басқа да аймақтарға күштеп көшіруді ұйғарды.

Поляктар Қазақстанда ауыл шаруашылығымен және өнеркәсіппен айналысты. Олар жаңа жерлерде қоныстанып, ауыл шаруашылығын дамытуға үлес қосты. Сонымен қатар, поляктар Қазақстанның өндіріс орындарында жұмыс істеді. Қазақстандағы поляктар өз мәдениетін, тілін және дәстүрлерін сақтап қалуға тырысты.

**Түріктер** Қазақстанға 1944 жылы Кавказдан депортацияланған. Бұл да сталиндік репрессиялар нәтижесінде жүзеге асқан депортация болды. Кеңес Одағының басшылығы түріктерді Ұлы Отан соғысы кезінде қауіп ретінде қабылдап, оларды Қазақстанға және Орта Азияға көшіруді ұйғарды. 1944 жылы наурыз айында түріктердің депортациясы басталды және мыңдаған түріктер Қазақстанға көшірілді.

Түріктер Қазақстанда ауыл шаруашылығымен айналысты. Олар Қазақстанның оңтүстік аудандарында қоныстанып, ауыл шаруашылығын дамытуға үлес қосты. Сонымен қатар, түріктердің бір бөлігі өнеркәсіп орындарында жұмыс істеді. Қазақстандағы түріктер өз мәдениетін, тілін және дәстүрлерін сақтап қалуға тырысты.

**Шешендер мен ингуштардың** Қазақстанға көшу тарихы өте күрделі және көптеген қиындықтар мен қайғылы оқиғаларға толы. Бұл этникалық топтардың Қазақстанға келуінің негізгі себептері ретінде сталиндік репрессиялар мен депортацияны айтуға болады. Шешендер мен ингуштардың депортациясы Кеңес Одағының тарихындағы ең қайғылы оқиғалардың бірі болып табылады. 1944 жылдың ақпан айында Иосиф Сталиннің бұйрығымен шешендер мен ингуштар «Кеңес өкіметіне қарсы қызметі» деген жалған айыппен өздерінің туған жерлерінен күштеп көшірілді. Бұл операция «Ленинград» операциясы деп аталды және оның барысында шешендер мен ингуштар Кавказдан Қазақстан мен Орта Азияға мәжбүрлі түрде қоныс аударылды. Депортация барысында жүздеген мың адам өз үйлерінен айырылып, көптеген адамдар жолда қайтыс болды.

Қазақстанға көшірілген шешендер мен ингуштар өте ауыр жағдайларда өмір сүрді. Оларға арнайы қоныстарда тұруға мәжбүр болды және көптеген шектеулерге тап болды. Азық-түлік пен медициналық қызмет көрсету жетіспеушілігі, ауыр еңбек жағдайлары және ауа-райының қатал шарттары олардың өмірін күрделендірді.

Қазақстандағы шешендер мен ингуштар өздерінің ұлттық мәдениетін, тілін және дәстүрлерін сақтап қалуға тырысты. Қазіргі кезде шешендер мен ингуштар Қазақстанның әртүрлі өңірлерінде тұрады және олардың арасында

бірлестіктер мен мәдени орталықтар жұмыс істейді.

1957 жылы Кеңес өкіметі шешендер мен ингуштарға өздерінің туған жерлеріне қайта оралуға рұқсат берді. Бірақ көптеген адамдар Қазақстанда қалып қойды, себебі олар онда өмір сүруге бейімделіп, жаңа жерлерінде тамыр жайып қалған болатын.

**Ұйғырлар мен дүнгендер** Қазақстанға ХІХ ғасырдың екінші жартысында, Қытайдағы саяси тұрақсыздық және қақтығыстардан қашып келген. 1864 жылы Қытайдағы Дүнген көтерілісі мен Қытай билігінің қудалауынан қашқан ұйғырлар мен дүнгендер Қазақстанның оңтүстік аудандарына қоныс аударды. Олардың Қазақстанға көші-қоны Қытайдағы саяси жағдайдың тұрақсыздығымен және ұйғырлар мен дүнгендердің өміріне қауіп төндіретін жағдайлармен байланысты болды.

Ұйғырлар мен дүнгендер Қазақстанның ауыл шаруашылығын дамытуға үлкен үлес қосты. Олар негізінен егіншілікпен айналысып, күріш, мақта және басқа да дақылдарды өсірді. Ұйғырлар мен дүнгендер Қазақстанның оңтүстік аудандарында қоныстанып, өздерінің мәдениетін, тілін және дәстүрлерін сақтап қалуға тырысты. Олар өздерінің ұлттық мерекелерін атап өтеді, ұйғыр тілінде мектептер, театр жұмыс жасайды.

**Өзбектердің** Қазақстанға келу тарихы бірнеше кезеңдерге бөлінеді:

1. Ежелгі байланыстар: Өзбек және қазақ халықтарының тарихи байланыстары ежелгі заманнан басталады. Екі халық арасындағы сауда, мәдени және әлеуметтік байланыстар ежелгі дәуірлерден бері дамып келеді. Қазақстан мен Өзбекстан аумақтары Ұлы Жібек жолының бойында орналасқандықтан, сауда-саттық және мәдени алмасулар кең таралған.

2. ХХ ғасырдың басы: Кеңес Одағының құрылуымен бірге өзбек халқының бір бөлігі Қазақстанға қоныс аудара бастады. Бұл кезеңде Өзбекстаннан келген өзбектер Қазақстанның оңтүстік аудандарына қоныстанып, ауыл шаруашылығымен айналысты.

3. Ұлы Отан соғысы кезеңі: 1940 жылдары Ұлы Отан соғысы кезінде және соғыстан кейінгі кезеңде көптеген өзбек жұмысшылары Қазақстанның өнеркәсіп орындарына жұмысқа тартылды. Бұл кезеңде Қазақстанның өндіріс орындарында өзбектердің саны айтарлықтай өсті.

4. Кеңес дәуірі: Кеңес дәуірінде Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы экономикалық және әлеуметтік байланыстар нығая түсті. Өзбекстаннан келген студенттер, мамандар және жұмысшылар Қазақстанның әртүрлі салаларында жұмыс істеп, елдің дамуына өз үлестерін қосты.

Қазіргі кезде Қазақстанда өзбек диаспорасы айтарлықтай үлкен. Олар негізінен Түркістан облысында, әсіресе Шымкент қаласында және оның маңында шоғырланған. Өзбектер өз мәдениетін, тілін және дәстүрлерін сақтап қалуға тырысады. Олардың арасында өзбек тілінде мектептер мен мәдени орталықтар жұмыс істейді.

**Әзірбайжандардың** Қазақстанға келу тарихы да бірнеше кезеңдерден тұрады:

1. Ежелгі кезеңдер: Әзірбайжан мен Қазақстан арасындағы байланыстар ежелгі заманнан басталады. Бұл байланыстар көбінесе сауда және мәдени

алмасулар арқылы жүзеге асты. Әзірбайжандар Қазақстанның сауда жолдарында, әсіресе Ұлы Жібек жолы бойында белсенді саудагерлер болған.

2. XX ғасырдың басы: Кеңес Одағының құрылуымен бірге әзірбайжан халқының бір бөлігі Қазақстанға қоныс аудара бастады. Бұл кезеңде Әзірбайжаннан келген әзірбайжандар Қазақстанның әртүрлі аймақтарына қоныстанып, ауыл шаруашылығымен және өнеркәсіппен айналысты.

3. Ұлы Отан соғысы кезеңі: Ұлы Отан соғысы кезінде және соғыстан кейінгі кезеңде көптеген әзірбайжан жұмысшылары Қазақстанның өндіріс орындарына жұмысқа тартылды. Бұл кезеңде Қазақстанның өндіріс орындарында әзірбайжандардың саны артты.

4. Кеңес дәуірі: Кеңес дәуірінде Қазақстан мен Әзірбайжан арасындағы экономикалық және әлеуметтік байланыстар нығайды. Әзірбайжаннан келген студенттер, мамандар және жұмысшылар Қазақстанның әртүрлі салаларында жұмыс істеп, елдің дамуына өз үлестерін қосты. Сонымен қатар, сталиндік репрессиялар кезеңінде Әзірбайжаннан Қазақстанға депортацияланғандар да болды. Қазіргі кезде Қазақстанда әзірбайжан диаспорасы бар. Әзірбайжандар негізінен Алматы, Астана және басқа да ірі қалаларда шоғырланған. Олар өз мәдениетін, тілін және дәстүрлерін сақтап қалуға тырысады. Қазақстандағы әзірбайжандар арасында әзірбайжан тілінде мәдени орталықтар жұмыс істейді.

### **Этносаралық қатынастардың қазіргі жағдайы. Ассамблея ролі**

Қазақстанға көшіп келген этностардың келу тарихы күрделі және көпқырлы процесс болды. Бұл процесс әртүрлі тарихи, саяси және экономикалық жағдайларға байланысты жүзеге асты. Қазақстанға көшіп келген әр этнос Қазақстанның мәдени, экономикалық және әлеуметтік дамуына өз үлесін қосты. Қазақстан қазіргі кезде көптеген этностардың бейбіт қатар өмір сүруімен және мәдени әртүрлілігімен ерекшеленеді.

Қазақстандағы этносаралық қатынастар орнықты жағдаймен сипатталады және этносаралық келісімді нығайту бағытында дамуын жалғастыруда. Елде барлық этникалық топтарды қолдауға және олардың мәдени мұраларын сақтауға бағытталған дәйекті саясат жүргізілуде.

1995 жылы құрылған Қазақстан халқы Ассамблеясы этносаралық қатынастарды үйлестіруде және ұлтаралық келісімді нығайтуда шешуші рөл атқарады. Ассамблея құрылғаннан бері конституциялық мәртебеге ие болды, бұл оның ел Парламентінде кепілдендірілген өкілдігін және заң шығару процесіне белсенді қатысу мүмкіндігін қамтамасыз етті [20].

Этносаралық қатынастардағы қазіргі жағдай азаматтық келісімнің жоғары деңгейімен сипатталады. 2020-2021 жылдары жүргізілген әлеуметтанулық зерттеулердің деректеріне сәйкес, Қазақстан халқының 94% - ы этносаралық қатынастардағы тұрақтылықты қолдайды, 88,3% - ы көпұлттылық идеясын қолдайды, ал азаматтардың 93,7% - ы басқа этностардың өкілдеріне оң көзқараспен қарайды [21].

Этносаралық қатынастарға әсер ететін негізгі сыртқы факторларға геосаяси тұрақсыздық, көші-қон ағындары және халықаралық қақтығыстар

жатады. Ішкі факторларға халықтың этнодемографиялық құрамының өзгеруі және этникалық алауыздықты қоздыруға бағытталған жалған ақпараттық науқандар туындауы мүмкін ақпараттық кеңістік жатады.

Осы факторлардың теріс әсерін болдырмау және қоғамдық келісімді нығайту үшін Қазақстан халқы Ассамблеясы түрлі бағдарламалар мен бастамаларды іске асырады. Бұл ретте жоғары оқу орындарының базасында жұмыс істейтін ғылыми-сараптамалық топтар мен этносаралық диалогты қолдайтын қоғамдық қорлар да маңызды рөл атқарады.

Осылайша, Қазақстан этносаралық келісім мен ұлттық бірліктің бірегей тәжірибесін нығайтуды жалғастыруда, бұл ішкі зерттеулермен де, халықаралық аренада танумен де расталады. ҚХА қазіргі уақытта қоғамдық келісім мен жалпыұлттық бірліктің қазақстандық моделі ретінде әлемдегі табысты модельдердің бірі болып танылды. 1995 жылдың 1 наурызында Қазақстан Республикасы Президентінің №2066 Жарлығымен Ассамблея Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы консультативтік-кеңесші орган ретінде құрылды. Ассамблеяға елдегі этносаралық қатынастарды дамыту және нығайту жөніндегі қызметті үйлестіру жүктелді.

2007 жылғы конституциялық реформа Ассамблеяны конституциялық мәртебесі бар мекеме ретінде айқындап, оның Парламенттегі кепілді өкілдігін қамтамасыз етті. 2007 жылдың 26 шілдесіндегі Президент Жарлығына сәйкес Қазақстан халықтары Ассамблеясының атауы Қазақстан халқы Ассамблеясы болып өзгертілді. 2008 жылы "Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы" Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды, ол этносаралық қатынастар саласындағы қызметінің нормативтік құқықтық негіздерін айқындады.

2006-2008 жылдары этносаралық және конфессияаралық келісімнің қазақстандық моделін жетілдіру бағдарламасы, 2011 жылға дейінгі Ассамблеяның орта мерзімді стратегиясы және 2020 жылға дейінгі даму тұжырымдамасы іске асырылды. Мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттарының өзара іс-қимылы этносаралық келісімді нығайту саласында ұйымдастырылды. Этномәдени бірлестіктердің күш-жігері Ассамблеяның мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізуде біріктірілді. Этносаралық ахуалға мониторинг жүргізу жүйесі тиімді жұмыс істеуде және осы саладағы алдын алу тетіктері белсенді пайдаланылуда [22].

2011 жылы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен Ассамблея туралы ереже бекітілді, онда Ассамблеяның және оның қоғамдық құрылымдарының мәртебесі мен өкілеттіктері айқындалды. 2018 жылы оның қызметін одан әрі жетілдіруге бағытталған "Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы" Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізілді.

Ассамблеяның инфрақұрылымы нығайтылды, оның азаматтық қоғам институттары мен мемлекеттік билік органдары жүйесіне интеграциялануы қамтамасыз етілді. Ассамблея жанында қоғамдық қорлар жұмыс істейді, көпфункционалы веб-портал дамуда, Қазақстан Республикасының Ұлттық академиялық кітапханасында Ассамблея депозитарийі құрылды. Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша 2009 жылы Ассамблеяның Ғылыми-сарапшылық кеңесі құрылды. Еліміздің барлық өңірлерінде жоғары оқу

орындарының базасында Ассамблеяның ғылыми-сарапшылық топтары жұмыс істейді.

Ассамблеяның республикалық журналистер клубы құрылды және өңірлік деңгейде де осындай құрылымдар құрылды. Еліміздің барлық өңірлерінде Ассамблеяның тиісті: қоғамдық келісім, аналар, медиация кеңестері құрылды.

2014 жылы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен Ассамблеяның атқарушы органы ретінде "Қоғамдық келісім" республикалық мемлекеттік мекемесі құрылды. Өңірлік деңгейде облыстар, республикалық маңызы бар қалалар мен астана әкімдерінің аппараттары жанынан "Қоғамдық келісім" коммуналдық мемлекеттік мекемелері құрылды. 2020 жылы "Қоғамдық келісім" РММ Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің қарамағына, өңірлік деңгейде "Қоғамдық келісім" КММ жергілікті атқарушы органдардың ішкі саясат және қоғамдық даму басқармаларының қарамағына берілді [23].

2020 жылы Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің ведомствосы болып табылатын, этносаралық қатынастар саласындағы мемлекеттік саясатты басқаруды жүзеге асыратын аталған министрліктің Этносаралық қатынастарды дамыту комитеті және этносаралық қатынастар саласында зерттеулер жүргізетін, мемлекеттік саясатты жетілдірудегі ғылыми көзқарасты және жаңа әдістерді қолдануды қамтамасыз ететін "Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты" ЖШС құрылды.

ҚХА қызметінің бірегей элементтері

Қазақстанда қоғамдық келісім мен жалпыұлттық бірліктің қазақстандық моделінің бірегей элементтері қалыптастырылды. Біріншіден, мақсатты бағытталған мемлекеттік саясаттың арқасында этностық және діни тиесілілігіне қарамастан, азаматтық тең құқықты іске асыру тетіктері жасалып, жетілдірілуде. Екіншіден, Ассамблеяның төрағасы Қазақстан Республикасы Конституциясының кепілі – ел Президенті болып табылатындықтан, Қазақстандағы этностардың өкілдік етуі және мүдделерінің іске асырылуы ең жоғары мемлекеттік деңгейде жүзеге асырылады. Ассамблеяның жоғары органы – оның сессиясының шешімдерін барлық мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар міндетті түрде қарауға тиіс.

Үшіншіден, ел Парламентіндегі этностар мүдделерінің кепілді өкілдігін Қазақстан Республикасы Парламентінің Қазақстан халқы Ассамблеясынан сайланған депутаттары қамтамасыз етеді. Бұл депутаттар ұлттық заңнаманың этностың тиесілілігіне қарамастан, азаматтардың құқықтарын сақтау, этностық белгісі бойынша кемсітушілікке жол бермеу саласындағы стандарттарға сәйкестігі тұрғысынан заң жобаларын қарауға белсенді қатысады. Олар этностардың құқықтарына қатысты сауалдарды дайындайды және Қазақстан Республикасының Үкіметі мен мемлекеттік органдарға жібереді, этносаралық қатынастар саласын жетілдіру бойынша мемлекеттік органдармен және үкіметтік емес сектормен өзара іс-қимыл жасайды, Ассамблеяның іс-шараларына қатысады, Ассамблея сессиясы мен Кеңесінің жұмысына қатысады, халық арасында ақпараттық-түсіндіру жұмысын жүргізеді.

Төртіншіден, Қазақстан Республикасында жалпыазаматтық қағидаттарға, ортақ рухани-мәдени құндылықтар мен жалпыұлттық тарихи санаға сүйенетін негіз қалыптастырылды. Бесіншіден, мемлекет Қазақстан этностарының дәстүрлерін, тілдері мен мәдениетін дамыту жөніндегі жұмысқа жағдай жасады және қолдау көрсетуде. Қазақстан Республикасының тіл саясаты саласындағы заңнамасы азаматтардың ана тілін қолдану, қарым-қатынас, тәрбие, оқу және шығармашылық тілін еркін таңдау құқығын көздейді. Ассамблея еліміздің барлық этностары арасында мемлекеттік тілді дамытуға және дәріптеуге ықпал етеді. Достық үйлерінде этномәдени бірлестіктер жанындағы 174 жексенбілік мектеп бар, онда Қазақстан этностарына мемлекеттік тілді оқыту бойынша 124 топ жұмыс істейді.

Алтыншыдан, қоғамдық келісім мен жалпыұлттық бірліктің қазақстандық моделі азаматтық бастама және азаматтық қоғам институттары мен мемлекеттік билік органдарының сындарлы диалогы негізінде дамуда. Жетіншіден, Қазақстанның қағидаттық ұстанымы этносаралық мәселелермен саяси мақсатта манипуляция жасауға жол бермеуге негізделеді. Қазақстанда этносаралық қатынастар саласында жалпыға бірдей танылған нормалар енгізілді.

Қоғамдық келісім мен жалпыұлттық бірліктің қазақстандық моделі Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымына (ЕҚЫҰ) қатысушы елдердің 56 тілінде таныстырылды және Қазақстан Республикасының шет елдердегі елшіліктерінде практика жүзінде қолданылады. Қазақстан Республикасы ЕҚЫҰ-ның Аз ұлттар істері жөніндегі жоғарғы комиссарымен, Жаһандық диалог және ынтымақтастық орталығымен, бірқатар елдердің мемлекеттік және мемлекеттік емес құрылымдарымен ынтымақтастық туралы, Ассамблея мен Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңестің хатшылығы арасындағы өзара түсіністік туралы меморандумдарға қол қойды [24].

Жалпы елімізде қоғамдық келісім мен жалпыұлттық бірлікті қамтамасыз ету мен нығайтудың тиімді саяси-құқықтық және институционалдық-басқару жүйесі жұмыс істейді. "Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты" ЖШС 2020-2021 жылдары жүргізген қоғамдық пікірдің әлеуметтанушылық мониторингінің деректері бойынша Қазақстан Республикасында этносаралық қатынастардағы тұрақтылықтың "негізгі өзегі" 94% деңгейінде сақталуда. Азаматтарымыздың 88,3%-ы көпэтностық идеяны қолдайды, республика халқының 93,7%-ы басқа этнос өкілдеріне оң көзқараста. Азаматтар тұтастай алғанда этносаралық келісімді сақтау жөніндегі мемлекеттік саясатты қолдайды және мұндай қолдау деңгейі 85,9%-ды құрайды. Бұл көрсеткіштер бейбітшілік пен келісімнің қазақстандық моделінің жұмыс істеуінің жалпы тиімділігін куәландырады.

Сыртқы және ішкі факторлар

Сонымен бірге елдегі этносаралық қатынастардың дамуына әсер ететін сыртқы және ішкі факторларды бөліп көрсетуге болады. Сыртқы факторлар арасында ХХІ ғасырдың жаңа сын-қатерлерін – әлемдік экономиканың құбылмалылығын, геосаяси текетірестің өршуін, қазіргі заманғы халықаралық



қақтығыстардың туындауына этнодіни фактор ықпалының өсуін, көші-қон легінің күшеюін және босқындар санының өсуін атап өту маңызды. Әлемдегі геосаяси жағдай күрделі болып қалуда және шиеленісуге бейім. Атап айтқанда, әлемнің аса ірі мемлекеттері арасындағы санкциялық текетірестер, өңір елдеріндегі ахуалдың шиеленісуі және Ауғанстаннан босқындар санының өсуі Орталық Азия өңіріндегі халықаралық ахуалдың қалыптасуына келеңсіз ықпалын тигізуде.

Қазақстанда тұратын этностардың тарихи шығу елдеріндегі, оның ішінде Әзербайжан-Армения және Қырғыз-тәжік шекараларындағы оқиғаларға байланысты жекелеген қақтығысты жағдайлар, сондай-ақ Ресей-Украина арасындағы соғыс, жекелеген шетелдік саясаткерлердің арандатушылық мәлімдемелері Қазақстандағы этносаралық қатынастарға келеңсіз әсерін тигізуі мүмкін. Жоғарыда көрсетілген мән-жайларды кейбір сыртқы күштер Қазақстандағы этносаралық қатынастарды шиеленістіру үшін пайдалануы мүмкін. Осының бәрі Қазақстан халқының бірлігін, ұйымшылдығын және патриотизмін одан әрі нығайтуды, этносаралық саладағы мемлекеттік саясатты жетілдіруді, Ассамблеяның қызметін жандандыруды талап етеді.

Ішкі факторлар арасында мыналарды атап көрсетуге болады:

Елдің этнодемографиялық құрамының өзгеруі. 2021 жылғы Халықтың ұлттық санағының алдын ала қорытындыларына сәйкес Қазақстан Республикасында 19 186 015 адам тұрады, олардың ең көбі қазақтар (70,4%), одан кейін орыстар (15,5%), одан әрі өзбектер (3,2%), украиндар (2,0%), ұйғырлар (1,5%), немістер (1,2%), татарлар (1,1%), әзербайжандар (0,8%), кәрістер (0,6%), түріктер (0,5%), дүнгендер (0,4%), белорустар (0,4%), тәжіктер (0,3%), күрдтер (0,3%), шешендер (0,2%), поляктар (0,2%), қырғыздар (0,2%), басқа этнос өкілдері 1,4%-ды құрады. Соңғы үш жылда елдегі халық саны 3,9%-ға өсті. Бұл ретте көші-қонға, халықтың жыныс-жас құрамының өзгеруіне, этностардың ел ішінде орналасуына және әртүрлі өңірлердің этнодемографиялық ерекшелігінің күшеюіне байланысты этноәлеуметтік процестердің күрделенуі байқалады.

ҚХА қазіргі уақытта қоғамдық келісім мен жалпыұлттық бірліктің қазақстандық моделі ретінде әлемдегі табысты модельдердің бірі болып танылды. Оның қалыптасуы мен дамуы еліміздегі этносаралық қатынастарды нығайтуға, тұрақтылық пен бейбітшілікті қамтамасыз етуге бағытталған көптеген шаралар мен бағдарламалардың нәтижесі болып табылады. Қазақстан халқы Ассамблеясы өз қызметін одан әрі жетілдіру үшін белсенді жұмысын жалғастырып, елдегі этносаралық қатынастарды жақсартуға және нығайтуға өз үлесін қосуда [25].

### **Этносаясат саласындағы халықаралық тәжірибелерге шолу**

Көпэтносты мемлекеттерде этносаясат аса мән беретін «нәзік» салалардың бірі болып табылады. Осы саладағы шетелдік тәжірибені талдау үшін көпэтносты мемлекеттердің этносаясаттағы негізгі бағыттарын, этностық құрамын және басқарушы органдарын қарастырамыз.

**Қытай Халық Республикасында (ҚХР)** этносаясат күрделі және көпқырлы мәселе. ҚХР көп ұлтты мемлекет ретінде 56 этникалық топты таныған (олардың көпшілігін хань ұлты құрайды, олар ел халқының 90% астамы) және олардың әрқайсысына арнайы саясат жүргізеді. Елдің этносаясатының негізгі мақсаттарының бірі – этникалық қақтығыстарды болдырмау және ұлттық бірлікті сақтау[26].

2-кесте. Келесі кестеде Қытайдағы ең көп он этностың пайыздық үлесі көрсетілген.

Этникалық топ	Пайыздық үлесі (шамамен)
Хань	91.5%
Чжуан	1.3%
Маньчжур	0.9%
Хуэй	0.8%
Мяо	0.7%
Уйгур	0.7%
Тужя	0.6%
И	0.6%
Моңғол	0.4%
Тибет	0.4%
Ескертпе: <a href="https://www.stats.gov.cn/english/">https://www.stats.gov.cn/english/</a> Қытай ұлттық статистика бюросы сайтынан алынды.	

Қытайдың этносаясатында соңғы жылдары бірнеше жаңа тенденциялардың белсенділігі байқалуда. ҚХР тәжірибесін зерттеу барысында анықталған факторларға тоқталсақ:

### 1. Цифрлық бақылау және әлеуметтік кредит жүйесі

Қытайда цифрлық бақылау мен әлеуметтік кредит жүйесі белсенді түрде енгізілуде. Бұл жүйелер этникалық азшылықтарды бақылау және қадағалау үшін қолданылады. Мысалы, Синьцзян-Ұйғыр автономиялық ауданында ұйғырлар мен басқа да мұсылман азшылықтарын бақылау үшін биометриялық деректер жинау, бет-әлпет тану технологиялары және деректерді өңдеу жүйелері қолданылады.

### 2. Қытайландыру (Синоцизация) саясаты

Қытай үкіметі этникалық топтарды Қытай мәдениеті мен тіліне бейімдеуге бағытталған «қытайландыру» саясатын күшейтуде. Бұл саясат этникалық топтардың мәдениетін, тілін және діни сенімдерін Қытайдың негізгі мәдениеті мен идеологиясына сәйкес келтіруді көздейді. Мектептерде қытай тілінің оқытылуы күшейтіліп, этникалық топтардың тілі мен мәдениеті екінші орынға қойылады.

### 3. Этникалық автономияны шектеу

Қытайдың кейбір аймақтарында этникалық автономияны шектеу және жергілікті басқаруды орталықтандыру үрдісі байқалуда. Мысалы, Тибет пен Синьцзянда этникалық азшылықтардың автономиялық құқықтары шектеліп, олардың саяси және әкімшілік басқару мүмкіндіктері азайтылады.

#### 4. Дінге бақылауды күшейту

Қытайда дінге, әсіресе мұсылман және христиан діндеріне бақылау күшейтілуде. Діни ғимараттарды бұзу, діни жетекшілерді қамауға алу, діни әдебиеттерді жою сияқты шаралар жүзеге асырылуда. Бұл шаралар дінге сенетін этникалық топтарды қатаң бақылау және олардың діни қызметін шектеуге бағытталған.

#### 5. Мәдени және тілдік ассимиляция

Қытай үкіметі этникалық топтарды қытай мәдениеті мен тіліне ассимиляциялауға бағытталған шараларды күшейтуде. Мектептерде қытай тілінің оқытылуы міндетті болып, этникалық тілдер мен мәдениеттер екінші орынға қойылады. Бұл этникалық топтардың өз мәдениеті мен тілін сақтау мүмкіндіктерін азайтады.

#### 6. Экономикалық даму және инфрақұрылымды жақсарту

Қытай үкіметі этникалық азшылықтар тұратын аймақтарда экономикалық даму және инфрақұрылымды жақсарту бағдарламаларын жүзеге асыруда. Бұл бағдарламалар арқылы этникалық топтардың өмір сүру деңгейін жақсартуға және олардың экономикалық интеграциясын арттыруға бағытталған. Алайда, бұл шаралар көбінесе жергілікті халықтың әлеуметтік және мәдени қажеттіліктерін ескерусіз жүзеге асырылады.

#### 7. Ұлттық бірлік және қауіпсіздік шаралары

Қытай үкіметі ұлттық бірлікті күшейту және этникалық қақтығыстардың алдын алу мақсатында қауіпсіздік шараларын күшейтуде. Бұл шаралар этникалық топтарды қатаң бақылау, қақтығыстарды басу және әлеуметтік тұрақтылықты сақтау мақсатында жүзеге асырылады.

Бұл жаңа тенденциялар Қытайдағы этносаясаттың өзгеріп жатқанын көрсетеді және оларды зерттеу этникалық топтардың әлеуметтік, мәдени және экономикалық жағдайына әсерін түсінуге көмектеседі.

Қытайда этносаясаттың бірнеше негізгі бағыттары бар:

1. Автономиялық райондар арқылы басқару: Қытай үкіметі этникалық азшылықтардың тұратын аймақтарда автономиялық райондар мен автономдық округтар құрған. Бес автономиялық аудан – Ішкі Моңғолия автономиялық ауданы, Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданы, Гуанси-Чжуан автономиялық ауданы, Нинся-Хуэй автономиялық ауданы және Тибет автономиялық ауданы. Мұндай райондар өздерінің мәдениетін, тілін және дәстүрлерін сақтауға көбірек мүмкіндік алады.

2. Этникалық құқықтарды қолдау: Қытай заңнамасында этникалық топтардың мәдениетін, тілін және дәстүрлерін сақтау құқығы көзделген. Сондай-ақ, білім беру жүйесінде этникалық азшылық тілдерінің сақталуына баса назар аударылады.

3. Экономикалық даму: Қытай үкіметі этникалық азшылықтар тұратын аймақтардың экономикалық дамуына көңіл бөледі. Бұл аймақтарда инфрақұрылым жобалары мен өнеркәсіптік дамуға инвестиция салынады.

Дегенмен, Шыңжаң ұйғыр автономиялық районындағы ұйғырлар мен Тибеттегі тибеттіктердің жағдайына қатысты Қытайдың этносаясаты көптеген сынға ұшырайды. Халықаралық қоғамдастық Қытайды бұл аймақтардағы қатыгез саясаттары үшін сынайды, оның ішінде этникалық азшылықтардың мәдениеті мен дініне қысым салу және жаппай бақылау сияқты мәселелер бар. Бұл саясаттардың кейбірі халықаралық қоғамдастық тарапынан адам құқықтарының бұзылуы ретінде қаралады [27].

Шыңжаңдағы ұйғырлар: Шыңжаң ұйғыр автономиялық районындағы ұйғырлар мен басқа да мұсылман топтары үшін Қытайдың этносаясаты аса қатаң. Үкіметтің бұл аймақтағы әрекеттері халықаралық деңгейде сынға алынып, кейбір жағдайларда этникалық тазарту және геноцид ретінде сипатталған.

Тибеттегі жағдай: Тибетте де Қытайдың этносаясаты күрделі. Үкімет Тибеттің діни және мәдени институттарына күшті бақылау жасайды және осы аймақтағы діни және мәдени өздігінен болу құқығына шектеу қояды.

Қытай өзінің этносаясатын бірлік пен тұрақтылықты сақтаудың қажетті шарасы ретінде көрсетеді. Алайда, бұл саясат этникалық азшылықтардың құқықтары мен мәдени ерекшеліктерінің шектелуіне әкеліп соқтырады деп көптеген халықаралық ұйымдар мен сарапшылар сынайды. Этносаясаттың бұл аспектілері Қытайдың ішкі және сыртқы саясатында маңызды рөл атқарып, қоғамдық пікір мен халықаралық қатынастарға әсер етеді [28].

Қытайда этностарды біріктіру және олардың мүдделерін қорғау жөніндегі орталық орган – бұл 1950 жылы құрылған Қытай Халық Республикасының Ұлттар істері бойынша Кеңесі (State Ethnic Affairs Commission). Ұлттар істері бойынша Кеңес Қытайдағы этникалық саясаттың негізгі агенті ретінде, әртүрлі этникалық топтар арасындағы қатынастарды жақсарту және Қытай Халық Республикасының көп ұлтты құрылымын нығайтуға үлес қосады [29].

**Ресей** – көп ұлтты федерация, халық саны 145 млн. асады, онда 190-ға жуық этникалық топтар тұрады. Ресейдің этносаясаты күрделі және ол әртүрлі этникалық және ұлттық топтардың мүдделерін, мәдениеті мен тілдерін қорғауға бағытталған. Бұл саясаттың басты мақсаттарының бірі – этникалық алуантүрлілікті сақтау және этникалық және ұлттық топтар арасындағы қақтығыстарды болдырмау [30].

Ресей Федерациясының этносаясатында соңғы жылдары байқалған жаңа тенденциялар:

1. Орталықтандыру және этникалық автономияны шектеу

Ресейде орталықтандыру үрдісі күшейіп, этникалық автономияларды шектеу бағытындағы саясат жүргізілуде. Федералды үкімет аймақтық билікті бақылауды күшейтуде және этникалық автономияларды орталықтандырылған басқару құрылымдарына қосу арқылы билік өкілеттіктерін шектеуде.

## 2. Этникалық бірегейлікті нығайту

Ресейде ұлттық бірегейлікті нығайту және «россиян» ұғымын күшейту саясаты жүзеге асырылуда. Бұл саясат этникалық топтарды Ресей Федерациясының біртұтас азаматтық бірегейлігіне бейімдеуге бағытталған. Ұлттық бірлік және патриотизм насихатталып, этникалық айырымдарға емес, жалпы азаматтық бірегейлікке басымдық беріледі.

## 3. Діни және мәдени бірлестіктерді бақылау

Діни бірлестіктерге және этникалық мәдени ұйымдарға бақылау күшейтілуде. Мемлекеттік билік діни және мәдени ұйымдардың қызметін реттеп, олардың саяси және қоғамдық ықпалын шектеуге тырысады. Бұл бақылау әсіресе мұсылман қауымдастықтарына және шет елдерден қолдау алатын этникалық топтарға қатысты күшейтілуде.

## 4. Этникалық топтар арасындағы қақтығыстарды басу

Этникалық топтар арасындағы қақтығыстарды басу және алдын алу мақсатында қатаң шаралар қолданылуда. Федералды билік этникалық негізде туындаған қақтығыстарды тез арада басып, аймақтық тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін қауіпсіздік күштерін пайдаланады.

## 5. Миграциялық саясат және этникалық құрамды реттеу

Миграциялық саясат арқылы Ресейдің этникалық құрамын реттеу шаралары жүргізілуде. Мигранттардың ағымын бақылау, олардың Ресей қоғамына интеграциялануын қамтамасыз ету және этникалық топтардың арасындағы әлеуметтік шиеленістерді азайту мақсатында қатаң миграциялық заңдар қабылдануда.

## 6. Тіл саясаты

Ресейдің этносаясатында орыс тілінің рөлін нығайту және оны барлық азаматтар үшін міндетті тіл ретінде бекіту саясаты байқалуда. Аймақтық тілдердің қолдану аясын шектеу және орыс тілінің мәртебесін күшейту арқылы этникалық топтардың орыс мәдениеті мен тіліне бейімделуі қамтамасыз етілуде.

## 7. Экономикалық даму және инфрақұрылымды жақсарту

Этникалық азшылықтар тұратын аймақтарда экономикалық даму бағдарламалары жүзеге асырылуда. Бұл бағдарламалар арқылы аймақтардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту және этникалық топтардың өмір сүру деңгейін көтеру көзделуде.

## 8. Патриоттық тәрбие

Ресейде патриоттық тәрбие бағдарламалары белсенді түрде енгізілуде. Бұл бағдарламалар этникалық топтардың Ресей Федерациясына адалдығын арттыру және ұлттық бірлік идеологиясын нығайту мақсатында жүзеге асырылуда.

## 9. Жастар саясаты

Жастар арасында ұлттық бірлік және патриотизм идеяларын насихаттау мақсатында арнайы жастар бағдарламалары жүзеге асырылуда. Бұл бағдарламалар арқылы этникалық және мәдени әртүрлілікті құрметтеу, сонымен қатар ұлттық бірлікке ұмтылу тәрбиеленуде.

Бұл жаңа тенденциялар Ресей Федерациясының этносаясатының өзгеріп

жатқанын және этникалық топтардың әлеуметтік, мәдени және саяси жағдайына әсер ететінін көрсетеді. Олар Ресейдің ұлттық бірлікті нығайту және этникалық шиеленістерді азайту мақсатындағы саясаттарын айқындайды.

Дегенмен, Ресейдегі этносаясат әрқашан да табысты болып келмейді, кейде этникалық қақтығыстар мен түсінбеушіліктер орын алуы мүмкін. Мәселен, Шешенстандағы соғыс және оның салдарлары, Татарстан мен Башқұртстан сияқты республикалардағы тіл саясатына қатысты талас-тартыстар, Кавказ бен Волга аймағындағы этникалық шиеленістер Ресейдің этносаясатының негізгі сын-қатерлерінің кейбіреулері болып табылады [31].

Ресейдегі этносаясаттың тағы бір аспектісі – миграция және интеграция саясаты. Ресей көптеген мигранттарды, соның ішінде Орталық Азиядан және Кавказдан келген этникалық орыстарды және басқа да ұлттарды қабылдайды.

Сонымен қатар, Ресейдегі этносаясаттың маңызды бөлігі – халықаралық қатынастар және этникалық топтардың тарихи отанымен байланысы. Ресей өзінің этникалық топтарының шетелдегі туыстас топтарымен байланысын нығайтуға және олардың мәдениетін, тілін және мұрасын сақтауға көмектесуге тырысады.

Ресейдегі әртүрлі этностардың, ұлттар мен халықтардың өкілдерін біріктіру мақсатында қоғамдық-мемлекеттік ұйым Ресей халықтарының ассамблеясы (РХА) 1998 жылы құрылды. РХА этникалық азшылықтардың құқықтары мен мүдделерін қорғаумен, ұлтаралық келісімді нығайтумен, этностар арасындағы мәдени байланыстарды дамытумен және Ресейдегі әлеуметтік-мәдени әртүрлілікті қолдаумен айналысады [32].

**АҚШ-та** этносаясат, немесе этникалық топтар арасындағы саясат, әртүрлі жолдармен жүзеге асырылады және көптеген деңгейлерде, соның ішінде ұлттық, штаттық және жергілікті деңгейлерде қарастырылады. АҚШ әртүрлі этникалық және нәсілдік топтардан тұратын көпұлтты қоғам болғандықтан, этносаясат көптеген аспектілерді қамтиды [33].

АҚШ-тағы этносаясат көпқырлы және әртүрлі этникалық, мәдени және нәсілдік топтардың мүдделерін, құқықтарын және мәдениетін қорғау мен қолдауға бағытталған күрделі құрылым болып табылады.

АҚШ этносаясатында соңғы жылдары мынадай жаңа тенденциялар байқалуда.

#### 1. Иммиграциялық саясаттың қатаңдатылуы

АҚШ-та иммиграциялық саясат қатаңдатылуда. Соңғы жылдары қабылданған кейбір заңдар мен ережелер шекара бақылауын күшейтіп, заңсыз иммиграциямен күресуді мақсат етуде. Бұл саясат заңсыз иммигранттарды елден шығару, шекара қауіпсіздігін арттыру және босқындар санын азайту шараларын қамтиды.

#### 2. Көпмәдениеттілік пен инклюзивтілікті насихаттау

АҚШ-та көпмәдениеттілік пен инклюзивтілік идеялары насихатталуда. Бұл саясат этникалық топтардың мәдени әртүрлілігін құрметтеуге, тең мүмкіндіктер беруге және дискриминациямен күресуге бағытталған. Мемлекеттік және жеке секторларда инклюзивтілік бағдарламалары енгізіліп, әртүрлі этникалық топтардың өкілдері үшін тең мүмкіндіктер жасалуда.

### 3. Этникалық теңдік үшін күрес

АҚШ-та этникалық теңдік үшін күрес қозғалыстары белсенді түрде жүзеге асырылуда. Black Lives Matter (Қара өмірлер маңызды) сияқты қозғалыстар полицияның зорлық-зомбылығы мен нәсілдік дискриминацияға қарсы күресуде. Бұл қозғалыстар этникалық топтардың құқықтарын қорғауға және әділеттілікті талап етуге бағытталған.

### 4. Дискриминациямен күрес заңнамасының күшеюі

АҚШ-та дискриминациямен күрес заңнамасы күшейтілуде. Жаңа заңдар мен ережелер жұмыс орнында, білім беру саласында және қоғамның басқа салаларында этникалық және нәсілдік дискриминацияны болдырмауға бағытталған. Бұл заңдар арқылы тең мүмкіндіктер мен әділеттілік қамтамасыз етіледі.

### 5. Демографиялық өзгерістер және саяси ықпалы

АҚШ-та этникалық құрамның өзгеруі байқалуда. Латын американдықтар, азиялықтар және басқа да этникалық азшылықтар санының артуы демографиялық өзгерістерге әкелуде. Бұл өзгерістер саяси аренаның өзгеруіне және этникалық топтардың саяси ықпалының артуына себеп болуда.

### 6. Этникалық топтар арасындағы диалог және ынтымақтастық

Этникалық топтар арасындағы диалог пен ынтымақтастықты арттыруға бағытталған бағдарламалар енгізілуде. Бұл бағдарламалар арқылы этникалық және мәдени әртүрлілікті құрметтеу, өзара түсіністік пен ынтымақтастықты нығайту мақсат етіледі.

### 7. Қоғамдық пікір және медианың рөлі

Қоғамдық пікір мен медианың этникалық мәселелерге ықпалы артып келеді. Медиа арқылы этникалық теңдік пен инклюзивтілік мәселелері жиі талқыланып, қоғамның бұл мәселелерге назар аударуы қамтамасыз етілуде. Әлеуметтік желілер арқылы этникалық топтар өз құқықтары мен мәселелерін кеңінен жариялай алады.

### 8. Білім беру саласындағы өзгерістер

Білім беру саласында этникалық әртүрлілік пен тең мүмкіндіктерге бағытталған реформалар жүзеге асырылуда. Мектептер мен университеттерде этникалық топтардың тарихы мен мәдениетін үйретуге бағытталған бағдарламалар енгізіліп, білім беру мекемелерінде теңдік пен инклюзивтілік насихатталады.

### 9. Құқық қорғау органдарындағы реформалар

Құқық қорғау органдарында реформалар жүзеге асырылуда. Полицияның зорлық-зомбылығы мен нәсілдік дискриминацияға қарсы күрес мақсатында жаңа саясаттар мен ережелер қабылдануда. Бұл реформалар құқық қорғау органдарының қызметін жақсартуға және этникалық топтардың құқықтарын қорғауға бағытталған.

### 10. Әлеуметтік және экономикалық теңсіздікті азайту

Әлеуметтік және экономикалық теңсіздікті азайтуға бағытталған саясаттар жүзеге асырылуда. Этникалық топтардың экономикалық жағдайын жақсарту, жұмыссыздықты азайту және әлеуметтік қызметтерге қолжетімділікті арттыру мақсатында түрлі бағдарламалар енгізілуде.

Бұл жаңа тенденциялар АҚШ этносаясатының өзгеріп жатқанын және этникалық топтардың әлеуметтік, мәдени және экономикалық жағдайына әсер ететінін көрсетеді. Олар этникалық теңдік, инклюзивтілік және әділеттілік мәселелерін шешуге бағытталған саясаттарды айқындайды.

АҚШ-та этностарды біріктіретін орталық орган жоқ, бірақ әртүрлі этникалық топтардың мүдделерін қорғайтын және олардың интеграциясына көмектесетін бірқатар ұйымдар бар. Бұл ұйымдар әртүрлі деңгейлерде жұмыс істейді және олардың қызметі көп жағдайда этникалық топтардың нақты қажеттіліктеріне бейімделген. Әртүрлі федералдық агенттіктер мен департаменттер, мысалы, АҚШ Адам Құқықтары Бюросы (U.S. Bureau of Human Rights), этникалық топтардың құқықтарын қорғаумен және олардың мүдделерін қолдаумен айналысады. АҚШ-та әртүрлі этникалық топтардың мүдделерін қолдау үшін көптеген ұлттық және жергілікті деңгейдегі ұйымдар бар. Мысалы, Национальная ассоциация по продвижению цветных людей (NAACP) немесе Латиноамерикандықтардың ұлттық кеңесі (National Council of La Raza) [34].

Бұл ұйымдардың бәрі, олардың қызметінің ауқымы мен мақсаттарына қарамастан, АҚШ-тағы әртүрлі этникалық топтардың интеграциясына және олардың мүдделерін қолдауға үлес қосады. Олар қоғамдық саясат құру процестерінде, білім беруде, мәдени насихаттауда және экономикалық мүмкіндіктерді қолдауда маңызды рөл атқарады.

АҚШ-тағы этностардың тізімі әртүрлі мәдени, нәсілдік және этникалық топтарды қамтиды. Міне, АҚШ-та кездесетін кейбір этностардың тізімі, олардың барлығы этностардың алуан түрлілігін көрсетеді:

1. Ақ американдықтар (White Americans)
2. Афроамерикандықтар (African Americans)
3. Латиноамерикандықтар (Hispanic or Latino Americans)
4. Азиялық американдықтар (Asian Americans)
5. Американдық үндістер мен Аляска тұрғындары (American Indians and Alaska Natives)
6. Гавайи тұрғындары мен Тынық мұхит аралдарының басқа тұрғындары (Native Hawaiians and Other Pacific Islanders)
7. Бірнеше нәсілден шыққандар (Multiracial Americans)
8. Қытай американдықтары (Chinese Americans)
9. Филиппин американдықтары (Filipino Americans)
10. Үнді американдықтары (Indian Americans)
11. Мексикалық американдықтар (Mexican Americans)

**Канаданың** этносаясаты әртүрлі мәдениеттер мен этникалық топтардың өкілдерінің бірлескен өмір сүруін қамтамасыз етуге бағытталған. Бұл тәжірибе басқа мемлекеттер үшін үлгі ретінде қарастырылады және келесі негізгі элементтерден тұрады:

1. Мультикультурализм саясаты. Канада өзінің мультикультурализм саясатын ресми түрде 1971 жылы қабылдады, бұл әр түрлі мәдени және



этникалық топтардың өкілдерінің өз мәдениеттерін сақтауына және дамытуына мүмкіндік береді.

2. Этникалық топтардың интеграциясы. Канада этникалық топтардың интеграциясына зор мән береді, бұл өз кезегінде қоғамдық ынтымақтастықты және түсіністікті нығайтады. Интеграция әртүрлі этникалық топтардың мүшелеріне азаматтық қоғамда белсенді рөл атқаруға мүмкіндік береді.

3. Тіл саясаты. Канада екі ресми тілді – ағылшын және француз тілдерін қолдайды, бұл екі тілді қоғамдағы барлық азаматтардың мәдениетін және тілдік құқықтарын құрметтеуге мүмкіндік береді.

4. Дискриминациямен күрес. Канадада этникалық және нәсілдік дискриминациямен күрес заңнамасы күшейтілуде. Бұл саясат жұмыс орнында, білім беру саласында және қоғамның басқа салаларында дискриминацияны болдырмауға бағытталған. Дискриминациямен күрес бағдарламалары арқылы этникалық топтардың тең құқықтары мен мүмкіндіктері қамтамасыз етіледі.

5. Байырғы халықтарға қатысты саясат. Канада өзінің байырғы халықтарына – үндістерге, инуиттерге және метистерге – ерекше көңіл бөледі, олардың мәдениетін, тілін және жерге құқықтарын құрметтейді және олардың әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпал етеді.

6. Миграция және көші-қон саясаты. Канада өзінің миграция және көші-қон саясаты арқылы этносаралық құрылымды байытады. Мигранттарға қолдау көрсетіледі және олардың тез интеграциялануы үшін жағдайлар жасалады, бұл олардың канадалық қоғамға сіңісуіне және әртүрлі мәдениеттер арасындағы көпір ретінде қызмет етуіне мүмкіндік береді [34].

Канаданың этносаясатының осы және басқа да элементтері қоғамдағы мәдени алуан түрлілікті сақтауға және дамытуға, сондай-ақ этностар арасындағы татулықты нығайтуға бағытталған.

Канада көпұлтты мемлекет болып табылады және мұнда әртүрлі этностар мен мәдени топтар өкілдері тұрады. Әртүрлі этностардың нақты саны әртүрлі дерек көздерінде әртүрлі болуы мүмкін, бірақ Канада статистикасының мәліметтері бойынша елде жүздеген этникалық топтар бар.

Мысалы, 2016 жылғы халық санағына сәйкес, мынадай этникалық топтардың пайыздық үлестері болған:

1. Ағылшын - шамамен 18.3%
2. Француз - шамамен 13.6%
3. Шотландиялық - шамамен 13.9%
4. Ирландиялық - шамамен 13.4%
5. Неміс - шамамен 9.6%
6. Италиян - шамамен 4.6%
7. Китай - шамамен 5.1%
8. Украин - шамамен 3.8%
9. Нидерланд - шамамен 3.3%
10. Поляк - шамамен 3.2%

Канададағы байырғы халықтар - бұл индейцер, инуиттер және метистер. 2016 жылғы Канада халық санағы бойынша байырғы халықтар шамамен 1,67 миллион адамды құрады, бұл Канада халқының шамамен 4,9%-ын

құрайды.

Канада мультикультурализмге негізделген этносаясатты жүргізеді, бірақ оның этностардың басын біріктіретін бірегей органы жоқ. Алайда, мультикультурализм және этникалық әртүрлілік саясатын қолдау және жүзеге асыру бойынша бірқатар мемлекеттік мекемелер мен бағдарламалар бар:

1. Canadian Heritage (Канадалық мұра) ұйымы - Бұл федералдық деңгейдегі министрлік Канаданың мәдениеті, өнері, спорты және медиа салаларына жауап береді, сондай-ақ мультикультурализм және байырғы халықтардың мәселелері бойынша жұмыс істейді.

2. Multiculturalism Program (Мультикультурализм бағдарламасы) - Canadian Heritage министрлігінің бір бөлігі ретінде, бұл бағдарлама мәдени алуан түрлілікті нығайтуға және мультикультурализмді ілгерілетуге көмектеседі.

3. Citizenship and Immigration Canada (Канада азаматтық және көші-қон ұйымы) - Бұл ведомство көші-қон және азаматтық мәселелеріне жауапты, сонымен қатар мигранттардың және босқындардың интеграциясына қолдау көрсетеді.

4. Indigenous and Northern Affairs Canada (Байырғы және Солтүстік халық істері министрлігі) - Бұл министрлік байырғы халықтармен және солтүстік қауымдастықтармен байланысты мәселелермен айналысады [35].

Бұл мекемелер мен бағдарламалар Канаданың этностардың басын біріктіру саясатын іске асыруда маңызды рөл атқарып, мәдени алуан түрлілікті қолдау мен үйлестіруді жүзеге асырады.

**Қырғызстан** – көп ұлтты мемлекет, онда әр түрлі этникалық топтар тұрады. Қырғызстандағы этносаясат қоғамдағы этникалық алуантүрлілікті сақтауға және этникааралық татулықты нығайтуға бағытталған. Осы мақсатта Қырғызстан әртүрлі этникалық топтар арасындағы диалогты ынталандыруға, мәдени алмасуды қолдауға және барлық азаматтардың құқықтарын қорғауға бағытталған стратегияларды қолданады [36].

Осылайша, Қырғызстанда этносаясат көп жақты және кешенді тәсілдерді қолдана отырып, этникалық татулық пен түрлілікті қолдауға бағытталған.

Қырғызстандағы этносаясаттың тағы бір аспектісі - этникалық топтардың әлеуметтік және саяси өмірде белсенді қатысуын ынталандыру. Бұл әр түрлі этникалық топтардың мемлекеттік құрылымдағы өкілдігін қамтамасыз ету арқылы және олардың өз мүдделерін саяси аренада білдіру мүмкіндіктерін кеңейту арқылы іске асырылады.

Қырғызстанда әр түрлі этникалық топтар тұрады, бірақ олардың нақты саны туралы мәліметтер әртүрлі дерек көздерінде аздап өзгеруі мүмкін. Елдегі ең соңғы халық санағы негізінде, Қырғызстанда шамамен 80-нен астам этникалық топтар бар деп санауға болады.

1. Қырғыздар – Қырғызстан халқының басым көпшілігін құрайды.

2. Орыстар – елдегі ең ірі этникалық азшылықтардың бірі.

3. Өзбектер – Қырғызстанның оңтүстік аймақтарында негізінен тұратын ірі этникалық топ.

4. Дүнгендер – Қытай мұсылмандарының ұрпақтары.
  5. Ұйғырлар – мәдени және тілдік тұрғыдан Қытайға жақын топ.
  6. Татарлар – тарихи тұрғыдан Орта Азияда өмір сүрген түркі тілдес халық.
  7. Түріктер – негізінен соңғы онжылдықтарда көшіп келген бизнес және білім беру мақсатындағы халық.
  8. Украиндар – елдегі екінші ірі славян тобы.
  9. Корейлер – 1930-шы жылдары Кеңес Одағының шешімімен көшірілген халық.
  10. Беларустар – тағы бір славян этникалық тобы.
  11. Немістер – әсіресе Екінші Дүниежүзілік соғыстан кейін көшіп келген.
  12. Тәжіктер – әсіресе Қырғызстанның жергілікті шекарасына жақын аймақтарда тұрады.
  13. Азербайжандар – түркі тілдес этникалық топ.
  14. Қазақтар – көршілес Қазақстанмен тарихи және мәдени байланыстары бар.
  15. Үнділер – негізінен бизнес және білім мақсатында көшіп келген.
- Бұл тізім Қырғызстандағы этникалық түрліліктің кең ауқымын көрсетеді. Қырғыз Республикасы Президентінің 2020 жылғы 13 қарашадағы Жарлығымен бұдан бұрын қоғамдық бірлестік ретінде жұмыс жасаған Қырғызстан халқы Ассамблеясының мәртебесі Қырғызстан Президентінің жанындағы кеңесші орган деңгейіне дейін көтерілді [37].

### **Қазақстандағы этносаралық қатынастардағы жаңа тенденциялар**

Қазақстан этносаясатында оң және теріс тенденцияларда байқалуда. Ол қазіргі өзгермелі әлеуметтік-экономикалық ортада заңды құбылыс. Жаһандану, көші-қон және трансұлттық байланыстар жағдайында этносаралық қатынастарды тиімді басқару ерекше маңызға ие болып отыр. Жаңа тенденцияларды талдау осы процестердің Қазақстандағы этникалық қауымдастықтарға және әлеуметтік қатынастарға әсерін анықтауға мүмкіндік береді. Еліміздегі жақсы жағынан жүзеге асып жатырған оң тенденцияларға тоқталсақ.

**Жалпыұлттық бірегейлік.** Нағыз демократия ұлтты қарқынды дамыту және азаматтық идеяларды сіңіру үшін ең қолайлы жағдайды тек сөз жүзінде емес, іс жүзінде қалыптастырады. Тәуелсіздік жылдары елімізде жаңа жалпыұлттық бірегейлік қалыптасты деп сенімді түрде айтуға болады. Оның көрінісі мен символдары қандай? Бұл сұраққа жауап беру үшін арнайы идеологиялық тұжырымдар мен түсіндірмелер жасаудың қажеті жоқ. Шын мәнінде, бәрі анық көрініп тұр.

Өткен жылы Ассамблеяның XXXII сессиясында Президент Қ. Тоқаев «Біздің көк паспортымыз бен көк байрағымыз – тарихымызбен астасқан және миллиондаған адамның жүрегінен орын алған бірегейлігіміздің шынайы символы. Біздің паспортымыз этникалық шығу тегіне, діни ұстанымына, әлеуметтік мәртебесіне қарамастан, адамды Қазақстан Республикасының

азаматына тиесілі құқықтармен және міндеттермен толық қамтамасыз етеді. Біздің паспортымызды иелену халықаралық аренада беделді елдің азаматы болу және дүниежүзін кедергісіз шарлауға мүмкіндік алу, өзінді қазіргі әлемнің ажырамас бөлшегі ретінде сезіну дегенді білдіреді. Демек, бұл – азаматтарымыз әрдайым және барлық жерде өз мемлекетінің қорғауында болады деген сөз» деген еді.

Қазақстан паспорты – біздің бірлігіміз бен татулығымызға негіз болған прогрессивті құндылықтардың көрінісі. Өз кезегінде көк байрағымыз – қасиетті тәуелсіздігіміз бен көпғасырлық мемлекеттілігіміздің жарқын белгісі. Туымыз ірі халықаралық спорт жарыстарында және басқа да сондай шараларда жоғары көтерілген сайын біздің бойымызды елімізге деген мақтаныш сезімі кернейді. Даңқты отандастарымызды – спортшыларымызды, мәдениет қайраткерлерімізді, ғалымдарымыз бен студенттерімізді, кәсіпкерлерімізді шыққан тегіне қарамастан, шетелде үнемі қазақтар деп атайды.

Біздің қоғам – ортақ идеалдар мен құндылықтар біріктірген еркін әрі жауапкершілігі мол азаматтардың одағы. Бұл – жалпыұлттық бірегейлігіміздің тағы бір жарқын көрінісі. Сондықтан бүгінде азаматтарымыздың барлығы өздерін үлкен әрі біртұтас қазақ отбасының, шын мәнінде, қазақ ұлтының мүшесі сезінеді. Біз бәріміз – бір отбасымыз. Осы ретте біз мақтаныш ететін этномәдени әралуандығымыз ешқайда жоғалып кетпейді. Керісінше, біртұтас азаматтық негіз есебінен нығая түседі.

Елімізде түрлі мәдениет дәстүрлі жалпыұлттық бірегейліктің берік іргетасы болып қаланатын өзімізге тән ерекше өмір сүру салты қалыптасты. Осынау бірегейлігіміз уақыт тезіне төтеп беріп, қоғамдық сананың өзегіне айналды. Күн тәртібінің басты мазмұны: бірегейлігіміз бен өмір салтымызды сақтау, әрі нығайту. Бірегейлігіміз арқылы Тәуелсіздік пен отаншылдық, бірлік пен ынтымақтастық, әділдік пен жауапкершілік, заң мен тәртіп, еңбекқорлық пен біліктілік, жасампаздық пен жаңашылдық сияқты жалпыұлттық құндылықтар мен қағидаларды қалыптастыра аламыз [38].

**Мультикультурализм.** Қазақстанда барлық этнос өкілдері қазақтың мәдениетін бойына сіңіріп келеді. Біздің елде қазақтың салт-дәстүрлерін ұстанатын өзге ұлт өкілдері көп. Қазақстан олардың туып-өскен, білім алып, отбасын құрған қасиетті мекені, Отаны болып табылады.

Дәстүрлердің осылайша біте қайнасуы, этносаралық және конфессияаралық келісім, өзге мәдениетке толеранттылық – біздің баға жетпес байлығымыз, қазіргі тілмен айтсақ, ұлттық брендіміз. Отансүйгіштік, әдептілік, қонақжайлылық, еңбекқорлық, халықтық дәстүрлер мен отбасы құндылықтарын құрметтеу ұлтымыздың мәдени және адамгершілік қасиеттері саналады.

Қазіргі уақытта елімізде бірнеше ұлттық театрлар мен олардың халықтық ұжымдары жұмыс істейді. Қазақстанның этномәдени әралуандығы көркем фильмдерде, телехикаяларда, театрландырылған қойылымдарда көрініс табады.

Қазақстанда түрлі этностардың тілінде шығатын бұқаралық ақпарат құралдарының саны айтарлықтай көп. Нақты айтқанда, Қазақстанда

103 этникалық БАҚ жұмыс істейді. Бұл БАҚ-тардың ішінде газеттер, журналдар, радио және телехабарлар бар, олар қазақ, орыс, өзбек, ұйғыр, корей және басқа да көптеген тілдерде ақпарат таратады. Мұндай көптілді БАҚ-тар елдегі этникалық әралуандылықты көрсетуге және барлық этностардың мәдениеті мен дәстүрлерін қолдауға үлкен үлес қосады [39].

**Қазақстандық патриотизм.** Бұл елге деген сүйіспеншілік, оның болашағы үшін жауапкершілік және ұлттың бірлігі мен дамуына үлес қосуға ұмтылыс. Тәуелсіздігіміздің баянды болуы, ата-бабаларымыздың аманаты, халқымыздың ұлттық құндылықтары мен мәдениетін құрметтеу патриотизмнің негізі болып табылады. Қазақстанның көпэтникалық құрамы оның байлығы мен мақтанышы саналады, себебі әрбір ұлт пен ұлыс ортақ үйіміздің өркендеуіне үлесін қосуда.

Қазақстан халқы Ассамблеясы патриотизмді нығайтуда маңызды рөл атқарады. Ол этностар арасындағы келісім мен бейбітшілікті сақтауға бағытталған. "Мәңгілік Ел" идеясы ұлттық бірегейлікті нығайтуға және еліміздің болашағын айқындауға бағытталған стратегиялық бағдарлама болып табылады. Патриотизмді дамытуда білім беру жүйесі ерекше орын алады, мектептер мен жоғары оқу орындарында патриоттық тәрбиеге көп көңіл бөлінеді.

Ұлттық мерекелер мен мәдени іс-шаралар халықты біріктіріп, патриоттық сезімдерді оятады. Наурыз, Астана, Республика, Тәуелсіздік күні, Қазақстан халқының бірлігі күні сияқты мерекелер ұлттық бірліктің символы болып табылады. Спорттық жетістіктер де патриотизмді арттырады, біздің спортшыларымыздың халықаралық ареналарда жеткен жетістіктері халықтың мақтанышы. Қазақ күресі, садақ ату, көкпар сияқты ұлттық спорт түрлері патриотизмді нығайтуға ықпал етеді.

Азаматтық қоғам институттары, үкіметтік емес ұйымдар мен қоғамдық қозғалыстар патриоттық жобалар мен бастамаларды жүзеге асыруда маңызды рөл атқарады. Еріктілер қозғалысы жастар арасында патриотизмді нығайтуда үлкен үлес қосуда. Ақпараттық кеңістікте патриотизмді насихаттау маңызды, медиа мен әлеуметтік желілер ұлттық құндылықтарды насихаттауға арналған. Мемлекеттік және жеке медиа құралдары патриоттық мазмұндағы бағдарламаларды, фильмдерді, деректі фильмдерді таратуда.

Қазақстандық патриотизмнің тағы бір маңызды қыры – экологиялық сананы тәрбиелеу, табиғатты қорғауға деген жауапкершілік. Біздің кең байтақ жеріміздің табиғатын сақтап қалу – әрбір азаматтың борышы. Қазақстандық патриотизм – бұл тек сөзбен емес, іспен дәлелденетін сезім. Әрбір қазақстандықтың елге деген махаббаты мен жауапкершілігі – еліміздің болашағының кепілі. Біздің міндетіміз – тәуелсіз Қазақстанды дамыту және болашақ ұрпаққа бейбіт әрі гүлденген елді мұра ету.

Ұлтты ұйыстыру құралдарының бірі **волонтерлік жұмыс** болып табылады. Қазақстанда волонтерлер қозғалысы, әсіресе, COVID-19 пандемиясы кезінде айтарлықтай дамыды. Қазақ қоғамында бұрыннан "асар", "жылу" сияқты атаулармен белгілі бұл үрдіске соңғы жылдары өзге этностар да қатыса бастады. Ассамблеяның жанынан "Жаңғыру жолы" деп аталатын

этнос өкілдерінен құралған волонтерлік қозғалыстар құрылды және олар барлық өңірлерде қызмет етуде. 2022 жылы ҚХА этномәдени бірлестіктері мен қайырымды жандардың көмегі 760 миллион теңгеден асты. 151 мыңнан астам азаматқа түрлі көмек көрсетілді. ҚХА құрылымдары Түркиядағы зілзала кезінде қаржылай көмек ретінде 126 миллион теңге және 54 миллион 448 мың теңгенің ең қажетті тауарларын жіберді. Қостанай облысындағы өрттердің салдарын жою үшін ҚХА күштері 60,31 млн. теңге ақшалай қаражат пен 243 тоннадан астам гуманитарлық көмек жинады. Екібастұздағы жылу электр орталығындағы апат кезінде екібастұздықтарға 750 жылытқыш, 50 көрпе, 20 жатын қап, 80 қап киім және 335 мың теңгеден астам қаржылай көмек көрсетілді.

Пандемия кезеңінде, 2021 жылғы Аягөздегі және Мақтаралдағы су тасқынында, 2022 жылы Абай облысындағы орман өрті кезінде және еліміздің бірнеше өңіріндегі тасқын судан зардап шеккен тұрғындарға көмек көрсету кезінде осы волонтерлік топтар белсенділік танытты. Өзге этностардың меценаттарын ынталандыру мақсатында жыл сайын "Қайырымдылық керуені" конкурсы ұйымдастырылады [40].

2024 жылы Қазақстан халқы Ассамблеясы жанындағы волонтерлық қозғалыстар көрсеткен көмек көлемі айтарлықтай өсті. Жылдың алғашқы жартысында ҚХА волонтерлары су тасқынынан зардап шеккен аймақтарға 770 миллион теңгеден астам гуманитарлық көмек көрсетті. Бұл көмек азық-түлік, алғашқы қажет заттар, жылы киімдер мен басқа да қажетті тауарларды қамтыды.

Сонымен қатар, ҚХА еріктілері көптеген аймақтарға көмек көрсетуді жалғастыруда, және барлық өңірлерде гуманитарлық көмек қабылдау пунктері жұмыс істеп жатыр. Мысалы, Елордадағы ҚХА ұйымдары Солтүстік Қазақстан облысына 400 миллион теңгеге жуық көмек жіберді, оның ішінде 385 тонна азық-түлік пен басқа да қажетті заттар бар.

Волонтерлік қызмет жастар арасында кеңінен таралуда, бұл қоғамның және ұлттың өсіп келе жатқан мәдениетін көрсетеді.

Қазақстандағы этносаралық қатынастарда жағымсыз үрдістер жоқ емес. Солардың қатарына, этникалық шиеленістің өсуі, ксенофобия мен этникалық төзімсіздіктің өсуі, стереотиптер мен алалаушылықтар, этносаралық қақтығыстар кейде физикалық зорлық-зомбылыққа айналады. Сыртқы факторлардың әсері, халықаралық саясат және қақтығыстар, ақпараттық соғыстар және жалған ақпарат, "өз" және "бөтен" деп бөлу: этникалық негізде қоғамды "өз" және "бөтен" деп бөлу тенденциясын күшейту аракідік болса да этносаралық қатынастар саласында жоқ емес.

Ақпараттық соғыстар және жалған ақпарат (дезинформация)

Ақпараттық соғыстар және жалған ақпарат (дезинформация) әсіресе көпұлтты мемлекеттер үшін қоғамның маңызды мәселелерінің бірі болып табылады. Бұл құбылыстар этносаралық қатынастарды нашарлатып, жалған пікірлерді қалыптастырып, этностар арасындағы шиеленісті күшейтуі мүмкін.

Дезинформацияның таралу механизмдері

Әлеуметтік желілер: Facebook, Instagram, Twitter және ВКонтакте сияқты

әлеуметтік желілер ақпарат таратудың негізгі платформаларына айналды. Контентті жасау және тарату жеңілдігі шынайы және жалған ақпаратты тез таратуға мүмкіндік береді.

**Жалған жаңалықтар:** жалған жаңалықтар түрлі сайттар мен блогтар арқылы таралып, беделді ақпарат көздері ретінде көрінуі мүмкін. Олар этносаралық араздықты қоздыруға бағытталған бұрмаланған немесе толықтай ойдан шығарылған ақпаратты қамтуы мүмкін.

**Боттар мен тролльдер:** әлеуметтік желілердегі автоматтандырылған аккаунттар мен тролльдер дезинформацияны таратуға белсенді қатысып, жаппай қолдау немесе сынға алу әсерін жасайды.

**Көрнекі манипуляциялар:** фотосуреттер мен бейнемонтажды пайдалану жалған әсерлерді немесе жалған жаңалықтарды растау үшін де кең таралған әдіс болып табылады.

**Дезинформацияның таралу себептері**

**Саяси мақсаттар:** кейбір жағдайларда дезинформация саяси күштермен оппозицияны әлсірету немесе белгілі бір этникалық топтарды дискредитациялау үшін қолданылады. Көпұлтты мемлекеттерде бұл өте бүлдіргіш салдарға әкелуі мүмкін.

**Экономикалық мүдделер:** ресурстар үшін бәсекелестік немесе экономикалық пайда жалған ақпаратты тарату арқылы бәсекелестерді дискредитациялауға итермелеуі мүмкін, бұл этникалық топтарды да қамтиды.

**Әлеуметтік наразылық:** әлеуметтік және экономикалық теңсіздік жағдайында дезинформация наразылық білдіру және билікке немесе белгілі бір этникалық топтарға қарсы наразылықты мобилизациялау құралы ретінде пайдаланылуы мүмкін.

**Дезинформацияның салдары**

**Этносаралық шиеленістің күшеюі:** дезинформация этникалық топтар арасындағы өшпенділік пен дұшпандықты қоздырып, осы топтардың ниеті мен әрекеттері туралы жалған түсініктерді қалыптастырады. Бұл этносаралық қатынастардың нашарлауына және қақтығыстарға әкеледі.

**Қоғамның поляризациясы:** дезинформация қоғамның поляризациясына ықпал етеді, адамдар басқа этникалық топтардың өкілдерін жау ретінде қабылдай бастайды. Бұл топтар арасындағы диалог пен ынтымақтастықты қиындатады.

**Сенімнің жоғалуы:** дезинформацияның тұрақты әсері БАҚ пен билікке деген сенімділікті төмендетеді, бұл қоғамды манипуляцияларға осал етеді және жалған жаңалықтардың таралуына ықпал етеді.

**Зорлық-зомбылық және тәртіпсіздіктер:** шектен шыққан жағдайларда дезинформация зорлық-зомбылық пен жаппай тәртіпсіздіктерге әкелуі мүмкін. Көпұлтты қоғамда мұндай оқиғалар ұзақ мерзімді және бүлдіргіш салдарға әкелуі мүмкін.

**Дезинформациямен күресу стратегиялары**

**Медиасауаттылықты арттыру:** ақпарат көздерін талдау және сыни ойлау қабілетін арттыруға бағытталған білім беру бағдарламалары азаматтарға шынайы ақпаратты жалған ақпараттан ажыратуға көмектеседі.

Нормативтік-құқықтық базаны әзірлеу: жалған ақпарат таратуға қарсы күресуге және дезинформация таратқаны үшін жауапкершілікке тартуға бағытталған заңдар мен нормативтік актілерді әзірлеу.

Мониторинг және жоққа шығару: БАҚ және әлеуметтік желілердегі ақпаратты бақылаумен және жалған жаңалықтарды жедел теріске шығарумен айналысатын арнайы мемлекеттік және қоғамдық ұйымдарды құру.

Позитивті контентті насихаттау: этносаралық қатынастар туралы шынайы және позитивті ақпаратты, этникалық топтар арасындағы өзара әрекеттестік пен ынтымақтастықтың табысты мысалдарын белсенді тарату.

Қазақстандағы көптеген этникалық топтардың өмір сүретін жағдайында дезинформациямен және ақпараттық соғыстармен күрес кешенді тәсілді талап етеді, оған мемлекеттік бастамалар мен азаматтық қоғамның белсенді қатысуы кіреді. Бұл ықтимал қақтығыстардың алдын алуға ғана емес, сонымен бірге елдегі этникалық келісім мен әлеуметтік тұрақтылықты нығайтуға көмектеседі.

Өшпенділік тілі немесе hate speech - белгілі бір топтарға, жеке адамдарға немесе қоғамның бөліктеріне бағытталған, әдетте олардың этникалық, ұлттық, діни, жыныстық немесе басқа да әлеуметтік айырмашылықтарына байланысты өшпенділік, дұшпандық немесе кемсіту көріністерін білдіретін сөздер мен пікірлерді қамтиды. Бұл тіл қоғамда араздықты, зорлық-зомбылықты және бөлінуді қоздыруы мүмкін.

Өшпенділік тілі қоғамдағы әртүрлілік пен толеранттылыққа үлкен қауіп төндіреді. Қазақстан сияқты көпұлтты және көпдінді мемлекеттерде өшпенділік тілінің алдын алу және оған қарсы күресу өте маңызды, себебі бұл елдегі әлеуметтік тұрақтылық пен бейбітшілікті сақтауға ықпал етеді [41].

### **Фейк аккаунттармен шабуыл: Қазақстандағы қауіптер мен салдарлар** Фейк аккаунттар дегеніміз не?

Фейк аккаунттар – жалған ақпарат тарату, манипуляция жасау немесе белгілі бір мақсаттарға жету үшін қолданылатын әлеуметтік желілердегі жалған профильдер. Мұндай аккаунттар нақты тұлғалардың атынан жасалуы немесе ойдан шығарылған болуы мүмкін. Олар көбінесе саясат, бизнес, этносаралық қатынастар және басқа да әлеуметтік маңызды салаларда қолданылады.

Фейк аккаунттармен шабуылдың механизмдері

#### 1. Ақпаратты бұрмалау.

Жалған жаңалықтар тарату: фейк аккаунттар арқылы жалған ақпарат тарату қоғамда жалған пікірлер мен сенімдерді қалыптастырады. Мысалы, белгілі бір этникалық топ немесе тұлға туралы жалған ақпарат тарату арқылы олардың беделіне нұқсан келтіру.

#### 2. Манипуляция жасау.

Қоғамдық пікірді басқару: әлеуметтік желілердегі жалған аккаунттар арқылы қоғамдық пікірді басқару. Олар белгілі бір тақырыпқа немесе оқиғаға қатысты пікірлер мен көзқарастарды өзгерту үшін арнайы жасалады.

Флешмобтар мен наразылықтар ұйымдастыру: фейк аккаунттар арқылы ұйымдастырылған флешмобтар мен наразылықтар қоғамдық тұрақтылықты бұзуға және әлеуметтік шиеленісті арттыруға бағытталуы мүмкін.

#### 3. Этносаралық араздықты қоздыру.



Этносаралық қақтығыстарды тудыру: белгілі бір этникалық топтарға қатысты арандатушылық ақпарат тарату арқылы этносаралық араздықты қоздыру. Мысалы, бір этникалық топтың өкілдерін басқа топқа қарсы қою немесе олардың арасындағы сенімсіздікті арттыру.

Жалған оқиғалар мен айыптаулар: жалған аккаунттар арқылы ойдан шығарылған қақтығыстар мен айыптаулар тарату, бұл этникалық топтар арасында шиеленісті күшейтуі мүмкін.

4. Сенімсіздік пен үрейді күшейту.

Жалған дағдарыстар мен төтенше жағдайлар туралы ақпарат тарату: фейк аккаунттар арқылы жалған дағдарыстар немесе төтенше жағдайлар туралы ақпарат тарату қоғамда үрей мен сенімсіздікті күшейтеді.

Әлеуметтік желілерде жалған төтенше жағдайлар туралы хабарламалар тарату: мысалы, табиғи апаттар, төтенше жағдайлар немесе эпидемиялар туралы жалған ақпарат тарату арқылы халық арасында үрей тудыру.

Фейк аккаунттармен шабуылдың салдарлары

1. Қоғамдық тұрақтылықтың бұзылуы: фейк аккаунттар арқылы таралған жалған ақпарат қоғамдағы тұрақтылықты бұзады, әлеуметтік шиеленісті арттырады және қоғамдық келісімді әлсіретеді.

2. Этносаралық және дінаралық қақтығыстар: жалған ақпарат тарату арқылы этносаралық және дінаралық қақтығыстарды қоздыру, бұл Қазақстан сияқты көпұлтты мемлекеттер үшін өте қауіпті.

3. Психологиялық қысым және стресс: жалған ақпарат қоғамда үрей мен сенімсіздік тудырып, адамдардың психологиялық жағдайына кері әсер етеді.

4. Ақпараттық сенімнің жоғалуы: жалған ақпараттың кең таралуы БАҚ пен әлеуметтік желілерге деген сенімнің төмендеуіне әкеледі, бұл қоғамдағы ақпараттық қауіпсіздікке зиян келтіреді.

Фейк аккаунттармен шабуылға қарсы күресу жолдары

1. Ақпараттық сауаттылықты арттыру: азаматтарды ақпараттық сауаттылыққа үйрету, яғни жалған ақпаратты анықтау және оған қарсы тұру дағдыларын дамыту.

2. Әлеуметтік желілерде бақылау және мониторинг: әлеуметтік желілер платформаларына жалған аккаунттарды анықтау және оларды жою бойынша қатаң ережелер енгізу.

3. Құқықтық шаралар: жалған ақпарат таратуға және фейк аккаунттар жасауға қатысты заңнаманы қатаңдату, бұл әрекеттер үшін тиісті жаза қолдану.

4. Қоғамдық ұйымдар мен БАҚ-тың рөлі: қоғамдық ұйымдар мен БАҚ өкілдері жалған ақпаратқа қарсы күресуде белсенді рөл атқаруы тиіс. Олар шынайы ақпаратты таратуға және жалған жаңалықтарды жоққа шығаруға бағытталған бағдарламалар мен жобаларды жүзеге асыруы керек.

Қазақстандағы көпұлтты және көпдінді қоғамда фейк аккаунттармен шабуылдар ерекше қауіпті болып табылады. Сондықтан бұл мәселемен күресу үшін кешенді және жүйелі тәсіл қажет, оның ішінде мемлекеттік органдардың, азаматтық қоғамның және ақпараттық қауіпсіздік саласындағы сарапшылардың бірлескен күш-жігері маңызды.

## «Жұмсақ күш» саясатының нысанындағы Қазақстан

Қазақстан өзінің геосаяси жағдайы және тарихи себептерімен "жұмсақ күш" саясатының орталығында орналасқан. Қазақстанның көпвекторлы сыртқы саясаты, әлемнің көптеген елдерімен интеграциясы және халықаралық ұйымдармен тығыз қарым-қатынасы түрлі идеялық құндылықтардың елге кеңінен енуіне ықпал етуде. Авторитарлық режимдермен күрес және "түрлі-түсті" төңкерістер ұйымдастыру әдістерінің авторы, америкалық ғалым Джин Шарп өзінің "There are Realistic Alternatives" кітабында "жұмсақ күш" саясатын жүзеге асырудың 198 әдісін сипаттаған. Қазақстанда діни ұйымдар, қоғамдық бірлестіктер және халықаралық ұйымдардың қызметі заң шеңберінде еркін жүргізілуде. Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің мәліметі бойынша, елде 22 344 үкіметтік емес ұйым тіркелген. Қазақстанда 98 халықаралық және шетелдік ұйым гранттар берумен және түрлі жобаларды қаржыландырумен айналысады.

Бұл ұйымдардың гранттары аясында қоғамды демократияландыру, адам құқықтарын қорғау, гендерлік теңдік, ашықтық, тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күрес, балалар құқықтарын қорғау сияқты салаларда іс-шаралар ұйымдастырылуда. Этномәдени орталықтар мен діни ұйымдардың бастамасымен өткізілетін шаралар басқа елдерден келген құндылықтармен мазмұндас. 2020 жылғы 19 қазанда Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің жариялаған дерегіне сәйкес, Қазақстанда 256 шетелдік теле-радиоарна тіркелген. Оның ішінде 183 – ресейлік, 23 – британдық, 18 – америкалық, 16 – эстондық, 9 – француздық, 5 – түрік, 1 – кипрлік және 1 – испандық.

Олардың таралу тілдері: 155 телеарна орыс тілінде, 13 – ағылшын тілінде, 68 – орыс және ағылшын тілдерінде, 4 – түрік тілінде, 3 – француз тілінде, 3 – украин және орыс тілдерінде, 2 – орыс және татар тілдерінде, 1 – неміс және орыс тілдерінде, 3 – орыс және француз тілдерінде, 1 – орыс және беларусь тілдерінде, ал қалғандары бірнеше тілдерде таратылады. Интернет кеңістікте қазақстандықтар әр түрлі шетелдік сайттар мен блог-платформаларды пайдаланады. Сондықтан Қазақстанның медиа нарығы, азаматтардың ақпарат алу кеңістігі кең және бұл ақпарат көздерінде жарияланатын материалдардың мазмұнын толық бақылау қиын. Бұл жағдай шетелдік ұйымдар мен медиа агенттіктеріне "жұмсақ күш" саясатын жүргізуге мол мүмкіндік береді.

Интернет технологиясының дамуымен әлеуметтік желілер арқылы жеке азаматтардың арналарында түрлі идеялар шекарасыз таралуда. Мысалы, шетелдік анимациялық өнімдерден бастап әр түрлі тақырыптағы сериалдар, деректі фильмдер, жаңалықтар немесе талдамалы материалдар қазақстандықтар үшін қолжетімді. Бұл ақпараттық кеңістік азаматтарға пайдалы ақпарат іздеу, баламалы мәліметтер алу мүмкіндігін кеңейтумен қатар, теріс мақсаттағы ақпараттардың да елге таралуына жол ашады. Бұл қазақстандық аудиторияға, ел азаматтарының санасына ықпал етуші мәдени және саяси мазмұндағы әрекет ретінде бағаланады.

Қазақстанда ата-аналары қазақша сөйлегенімен, балалардың тілі орысша

шығу тенденциясы қарқын алып келеді. Бұл балалардың смартфондар арқылы YouTube-тің орыс тілді контентіне еркін қол жеткізуіне, сөйлеу мәнерін шетелдік өнімдер арқылы қалыптастыруына байланысты. Бұл жағдай отандық өнімдердің, қазақстандық сапалы контенттің толық қалыптаспауынан туындап отыр. Жоғарыда баяндалған деректер Қазақстанға сырттан бағытталған "жұмсақ күш" саясатының бар екенін айғақтайды. Бұдан дұрыс қорытынды шығару, тиімді саясат жүргізу мемлекеттің және қоғамның жұмыла атқаратын ісі. Сонымен қатар, Қазақстанның да "жұмсақ күш" саясатын жүргізу әлеуеті бар екенін естен шығармауымыз қажет.

### **Қазақстанның «жұмсақ күш» әлеуеті**

Әлемнің алпауыт мемлекеттері сияқты Қазақстанның сыртқы саясатта ықпалды ел саналмағанымен, өз мүддесін тиімді іске асыру жолында мүмкіндіктері де жоқ емес. Бірақ мұны дұрыс пайдалана білу үлкен маңызға ие. Енді осы мүмкіндіктердің бірқатарына қысқаша тоқтала кетейік.

Қазақстан түркі өркениетінің қара шаңырағында орналасқан және түркі халқының төл құндылықтары мен салт-санасы сақталған мемлекет. Бұл оның түркі халықтарының ынтымақтастығына қатысты жобаларда маңызды рөл атқаратынын көрсетеді. Қазақстан Түркі Кеңесі, ТүркПА, Халықаралық Түркі Академиясын құру сынды ірі бастамалардың инициаторы болып, бұл мүмкіндіктерді тиімді пайдалануда. 2019 жылы Халықаралық Түркі Академиясы Түркі Кеңесі Саммитінің шешіміне сәйкес Әзербайжан, Қазақстан, Қырғызстан және Түркия Республикаларының Білім министрліктері мақұлдаған 8 сынып оқушыларына арналған «Ортақ түрік тарихы» оқулығын шығарды. Бұл оқулықта түркі халықтарының тарихи отаны ретінде Қазақстан аумағы ғылыми негізде баяндалған. Осы арқылы Қазақстанның түркі әлемінің тарихи орталығы ретіндегі мәртебесі дәлелденіп, оқушылар арасында осындай көзқарас қалыптастырылуда.

Қазақ тілін латын графикасына көшіру саясаты да Қазақстанның түркі мемлекеттерімен ықпалдастығын, қарым-қатынасын жақсартуға бағытталған. Латын әліпбиінің соңғы нұсқасы түрік тілінің әліпбиіне өте ұқсас. Бұл нұсқа қабылданса, Түркия, Әзербайжан, Өзбекстан сияқты елдерде тұратын түркі халықтарының, соның ішінде шетелдегі қазақ диаспорасының қазақ тілін меңгеруіне қолайлы жағдай туғызады.

Қазақстанның түркі халықтарының тарихи қара шаңырағында орналасуы туризм, білім беру, мәдениет салаларында мол мүмкіндіктер ұсынады. Түркістан қаласының жаңа әкімшілік орталық статусына ие болуы бұл үрдіске оң серпін береді. Сондықтан Қазақстанның түркі өркениетінің эпицентрі ретіндегі статусын ғылыми, мәдени және саяси тұрғыдан бекіту жұмыстары қажет.

2001 жылы АҚШ-тың сол кездегі Мемлекеттік хатшысы Колин Пауэлл «АҚШ-та білім алып, кейіннен өз елінде билікке жеткен әлемдік лидерлермен қарым-қатынастан асқан құнды активіміз жоқ» деген болатын. Осы тұрғыдан алғанда, Қазақстанда білім алып, өз елдеріне оралған шетелдік студенттер де Қазақстанға оң көзқараста болатын болашақ элитаны құрайтынын ескеру

кажет. Сондықтан шетелдік студенттерді бітіргеннен кейін де байланысты сақтап, олардың санын ұлғайтуға (гранттар бөлу арқылы да) айрықша назар аудару керек. Бұл үрдіс тек Түркістандағы Қ.А. Яссауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университетімен шектелмей, Қазақстанның басқа өңірлеріндегі оқу орындарында да шетелдік студенттердің санын арттыру арқылы жалғасуы тиіс. Бұған елдегі бірқатар университеттердің әлеуеті жеткілікті.

### **1. Қазақстан түркі әлемінің қара шаңырағы**

Қазақстан түркі өркениетінің қара шаңырағында орналасқан және түркі халқының төл құндылықтары мен салт-санасы сақталған мемлекет. Бұл оның түркі халықтарының ынтымақтастығына қатысты жобаларда маңызды рөл атқаратынын көрсетеді. Қазақстан Түркі Кеңесі, ТүркПА, Халықаралық Түркі Академиясын құру сынды ірі бастамалардың инициаторы болып, бұл мүмкіндіктерді тиімді пайдалануда. 2019 жылы Халықаралық Түркі Академиясы Түркі Кеңесі Саммитінің шешіміне сәйкес Әзербайжан, Қазақстан, Қырғызстан және Түркия Республикаларының Білім министрліктері мақұлдаған 8 сынып оқушыларына арналған «Ортақ түрік тарихы» оқулығын шығарды. Бұл оқулықта түркі халықтарының тарихи отаны ретінде Қазақстан аумағы ғылыми негізде баяндалған. Осы арқылы Қазақстанның түркі әлемінің тарихи орталығы ретіндегі мәртебесі дәлелденіп, оқушылар арасында осындай көзқарас қалыптастырылуда.

Қазақ тілін латын графикасына көшіру саясаты да Қазақстанның түркі мемлекеттерімен ықпалдастығын, қарым-қатынасын жақсартуға бағытталған. Латын әліпбиінің соңғы нұсқасы түрік тілінің әліпбиіне өте ұқсас. Бұл нұсқа қабылданса, Түркия, Әзербайжан, Өзбекстан сияқты елдерде тұратын түркі халықтарының, соның ішінде шетелдегі қазақ диаспорасының қазақ тілін меңгеруіне қолайлы жағдай туғызады.

Қазақстанның түркі халықтарының тарихи қара шаңырағында орналасуы туризм, білім беру, мәдениет салаларында мол мүмкіндіктер ұсынады. Түркістан қаласының жаңа әкімшілік орталық статусына ие болуы бұл үрдіске оң серпін береді. Сондықтан Қазақстанның түркі өркениетінің эпицентрі ретіндегі статусын ғылыми, мәдени және саяси тұрғыдан бекіту жұмыстары кажет.

2001 жылы АҚШ-тың сол кездегі Мемлекеттік хатшысы Колин Пауэлл «АҚШ-та білім алып, кейіннен өз елінде билікке жеткен әлемдік лидерлермен қарым-қатынастан асқан құнды активіміз жоқ» деген болатын. Осы тұрғыдан алғанда, Қазақстанда білім алып, өз елдеріне оралған шетелдік студенттер де Қазақстанға оң көзқараста болатын болашақ элитаны құрайтынын ескеру кажет. Сондықтан шетелдік студенттерді бітіргеннен кейін де байланысты сақтап, олардың санын ұлғайтуға (гранттар бөлу арқылы да) айрықша назар аудару керек. Бұл үрдіс тек Түркістандағы Қ.А. Яссауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университетімен шектелмей, Қазақстанның басқа өңірлеріндегі оқу орындарында да шетелдік студенттердің санын арттыру арқылы жалғасуы тиіс. Бұған елдегі бірқатар университеттердің әлеуеті жеткілікті.

## **2. Қазақстанға депортацияланып, тарихи отанына оралған өзге этнос өкілдерімен қарым-қатынас**

Қазақстан – полиэтносты мемлекет. Ел аумағында шоғырланған түрлі этностық топтардың Қазақстанға келу тарихы негізінен отарлау саясаты мен Кеңес Одағы дәуіріндегі Кремльдің саясатына тікелей байланысты. Патшалық Ресейдің Қазақстанды отарлау саясаты барысында XVIII-XIX ғасырларда Қазақстанның түрлі аймақтарына орыс шаруалары көптеп қоныстана бастады. XX ғасырдың 30-жылдарына дейін негізінен орыс шаруалары Қазақстан жеріне қоныс аударған болса, Кеңес дәуірінде Сталиннің жер аудару және қуғын-сүргін саясатының нәтижесінде өзге ұлт өкілдерінің депортациялану үдерісі күшейді. Оның ішінде неміс, грек, украин, поляк, кәріс, ахыска және месхет түріктері, армян, еврей, белорусь, татар, шешен, ингуш, қарашай, күрд сияқты әртүрлі этникалық топтар мәжбүрлі түрде Қазақстанға жер аударылды.

Қиын-қыстау заманда жер аударылған халықтарға құшағын ашып, қамқорлық танытқан қазақ халқының тарихи еңбегін, жақсылығын өзге этнос өкілдері мойындайды және әлі күнге құрметтейді. 1991 жылы Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін көптеген этнос өкілдері өздерінің тарихи отанына қайта орала бастады. Тарихи отанына оралғанымен, туған жері, өмірінің үлкен бөлігі, жастық шағы өткен қазақ топырағын аңсау, Қазақстанға деген ыстық сезім, жылы лебіз олардың бойында сақталып қалды. Қазақстаннан шетелге қоныс аударған өзге этнос өкілдерінің Қазақстанда туған-туыстары, жақындары, достары қалды. Архив құжаттары, генеологиялық зерттеу жұмыстары арқылы тарихи жақындықты жариялау арқылы туризм мүмкіндігін, экономикалық пайда табу және саяси оң имидж қалыптастыру жұмыстарын ұйымдастыруға болады. Мысалы, Қазақстан архивтерінде кезінде жер аударылған өзге этнос өкілдері туралы тарихи деректер өте көп. Осы деректерді жарыққа шығару арқылы өзге мемлекеттермен, тіпті өзге ел халқымен түрлі салада тығыз қарым-қатынас орнатуға болады.

Қазақтардың депортацияланған ұлттарды жылы қабылдағаны туралы деректер өте көп және олардың көпшілігі депортация жасалған ұлт өкілдерінің тарихи естеліктерінде жиі кездеседі. Мысалы, 2019 жылы Польша Президенті Анджей Дуда кезінде Қазақстанға жер аударылған поляктарды жылы қабылдап, үлкен көмек көрсеткен, қазіргі таңда поляктардың зиратына күтім көрсетіп жүрген Тасыбай Әбдікәрімовты "Virtus et Fraternitas" арнайы медалімен марапаттады. Бұл сияқты мысалдар, айтылмаған деректер архив құжаттарында, жазбаша еңбектер мен ауызша естеліктерде баршылық.

Қазақстанға депортацияланған, тәуелсіздік жылдары өз еліне қайта оралған өзге этнос өкілдері үшін генеологиялық туризм саласын жолға қою өзекті мәселе. Ол үшін этнографиялық музейлер салу, тарихи-генеологиялық зерттеулер жүргізу, тарихи танымдық көрмелер циклын (онлайн және офлайн форматта) ұйымдастыру, өлкетанулық жұмыстарды жүзеге асыру, баспа ісін дамыту, көшпелі форматтағы көрмелер өткізу сияқты жобаларды қолға алуға болады. Бұл арқылы Қазақстанның сыртқы саясаттағы оң имиджін қалыптастырумен қатар, елдің экономикасына табыс әкелуге, Қазақстанмен пікірлес, достас мемлекеттер қатарын ұлғайтуға болады. Яғни, көп

мемлекеттің қолында жоқ құнды ресурсты дұрыс мақсатта пайдалана отырып, тиімді "жұмсақ күш" саясатын жүргізуге мүмкіндік бар.

### **3. Халықтың орыс тілін білу әлеуетін дұрыс пайдалану**

Қазақстанда халықтың басым көпшілігі мемлекеттік тілмен қатар орыс тілін де жетік меңгерген. 2020 жылы Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі Тіл саясаты комитетінің тапсырысымен «Сана» сараптамалық орталығы жүргізген зерттеу нәтижесінде, республика халқының 90% орыс тілін меңгергені анықталды. Қазақстан халқының полиэтносты болуы және азаматтардың орыс тілін еркін меңгеруі тарихи себептерге байланысты. Тәуелсіздік алғаннан кейін мемлекетте деколонизациялау процесін тездету және орыс тілінен бас тарту арқылы мемлекеттік тілді дамыту туралы ұсыныстар жиі көтерілді. Алайда, геосаяси және әлеуметтік себептерге байланысты бұл үдеріс баяу жүзеге асырылуда. Осыған байланысты, қазақ тілін дамытумен қатар, халықтың орыс тілін меңгерген әлеуетін сыртқы саясаттағы «жұмсақ күш» құралы ретінде тиімді пайдалану тетігін де ойластыру қажет.

Қазақстанмен қатар посткеңестік мемлекеттердің көпшілігінде орыс тілі әлі күнге дейін қарым-қатынас тілі ретінде кең қолданылады. Сондықтан орыс тілінде түсірілген фильмдер, жазылған кітаптар, бейнеөнімдер сұранысқа ие болуы мүмкін. Мысалы, қазақстандық продюсер Нұрлан Қоянбаевтың «Бизнес по-казахски в Корее», «Бизнес по-казахски в Африке», «Бизнес по-казахски в Америке» сияқты фильмдері және Нұртас Адамбайдың «Аким», «SalemSocialMedia», «Бас продакшн» продюсерлік орталықтарының «Черный двор», «Qarga», «Шекер» атты вебфильмдері ТМД мемлекеттерінде үлкен сұранысқа ие. Осы бағыттағы фильмдер сериясын көбейту арқылы Қазақстанның оң имиджін қалыптастырып, шетел аудиториясын тартып, экономикаға табыс әкелуге, туризм және тамақ өнеркәсібі сияқты салаларды жарнамалауға болады.

#### **«Болашақ» халықаралық бағдарламасының және танымал қазақстандықтардың әлеуетін пайдалану**

Білімге салынған инвестиция қайтарымы мол салалардың бірі. Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін 1993 жылдан бастап жастардың әлемдегі озық білім ордаларында оқуына арналған «Болашақ» бағдарламасын қабылдады. Бұл бастама Кеңестік жүйеден шыққан мемлекет азаматтары үшін әлемнің алдыңғы қатарлы мемлекеттерінде білім алу, жаңа менталитет және жаңаша үлгіде білім алу мүмкіндігін ұсынды. 1993 жылдан бері «Болашақ» бағдарламасы аясында 15632 қазақстандық бакалавриат, магистратура, докторантура және тәжірибе алмасу бағдарламалары бойынша әлемнің үздік оқу орындарында білім алды [42].

Шетелде білім алған жастар өздері білім алған елдің идеологиялық «жұмсақ күш» саясатының ықпалына түсумен қатар, өздерінің де шыққан мемлекетінің өкілі ретінде барған елдеріне белгілі бір деңгейде ықпал ету әлеуетіне ие. Сондықтан бұл студенттердің қазақстандық құндылықтарды шетелде таратуына назар аудару қажет.

Сонымен қатар, шетелдегі Қазақстанның спорттағы амбассадоры Геннадий Головкин, талантты әнші Димаш Құдайберген, опера жұлдызы Мария Мудряк сияқты отандастарымызды қолдау маңызды. Головкиннің қазақтың шапанын киіп, мемлекеттік туын көтеруі, Димаштың қара домбыраны танытуы және қазақтың тарихына қызығушылық арттыруы осының бір мысалы. Аталған тұлғалардың жанкүйерлері әлеуметтік желілерде Қазақстан туралы ақпараттармен бөліседі. Джозеф Найдың «жұмсақ күш» теориясы өзгелерге тартымды болу арқылы өз саясатынды жүргізуді білдіретіндіктен, әлемге танымал отандастарымыз арқылы «тартымды болудың» құралдарын ойластырған жөн.

### **Шетелдегі қазақ диаспорасымен қарым-қатынас**

Ресми деректерге сүйенсек, Қазақстаннан тыс жерде 5 миллионға жуық этникалық қазақ тұрады. Олардың негізгі бөлігі Қазақстанмен шекаралас мемлекеттерде, сондай-ақ Еуропа елдері мен АҚШ-та өмір сүреді. Кейбірі өзге мемлекеттерге түрлі себептермен көшсе, басым бөлігі тарихи отанында тұрып, саяси себептермен шекара айқындау барысында өзге мемлекеттің аумағында қалып қойған. Шетелдегі қазақ диаспорасымен байланыс Қазақстанның сыртқы саясатындағы басым бағыттардың бірі болуы тиіс.

Шетелдегі қазақтар Қазақстанның шынайы патриоттары болып табылады. Өз елінен жырақта жүрген этникалық қазақтарды Қазақстанмен туыстық және тарихи байланыс жақындатады. Олар өздері мекендейтін елдерде жүріп, Қазақстанға қызмет ете алады. Сонымен қатар, шетелдегі қазақтарды қамтитын мәдени танымдық іс-шаралар, білім алмасу бағдарламалары, ғылыми-шығармашылық байланыстар, қазақ тілін оқыту, мәдениет пен дәстүрге қатысты материалдармен қамтамасыз ету, мемлекеттік білім гранттарын бөлу және қолдау көрсету арқылы шетелдегі қазақ диаспорасының ықпалды болуына жағдай жасау қажет.

### **Көші-қон**

Соңғы бес жыл ішінде Қазақстаннан көші-қон жағдайы бірқатар өзгерістерге ұшырады. 2018 жылмен салыстырғанда, шетелге көшіп кеткен адамдардың саны айтарлықтай төмендеді. 2018 жылы 41,8 мың адам шетелге көшіп кетсе, 2022 жылы бұл көрсеткіш 24,1 мың адамға дейін азайды.

2023 жылы Қазақстаннан шетелге кеткендер саны тағы да төмендеді. Қантар-маусым айларында шетелге кеткендер саны 56% азайып, 1,7 мың адамды құрады. Кетушілердің басым бөлігі Ресей, Германия, және Украина сияқты елдерге қоныс аударды. Негізінен, сыртқа кеткендер арасында орыстар (4249), немістер (924), қазақтар (516), украиндар (456) және татарлар (168) көп болды.

Эмиграцияның негізгі себебі ретінде экономикалық және әлеуметтік факторлар аталады. Кейбір адамдар өз балаларының болашағына алаңдап, Қазақстаннан кетуді жөн көреді. Мысалы, Солтүстік Қазақстан облысындағы тұрғындардың көпшілігі Ресейге қоныс аударғаны байқалады.

Бұл кезеңде Қазақстанға келіп жатқан иммигранттардың саны да өсіп келеді. Мысалы, 2023 жылы Қазақстанға 1,4 мың адам келіп, оның ішінде Моңғолия, Қытай және Түркиядан келгендер көп болды.

Көші-қон саясатының жаңартылуы елдегі экономикалық және демографиялық жағдайды жақсартуға бағытталған. 2017-2021 жылдар аралығында қабылданған көші-қон саясатының тұжырымдамасы Қазақстанның геосаяси жағдайын және кадр тапшылығын ескере отырып, ішкі және сыртқы миграция мәселелерін шешуге бағытталды.

Қазақстаннан көші-қонның динамикасы өзгеріп, келетін және кететін адамдардың санының тепе-теңдігі оң нәтижелер көрсетуде. Бұл елдің экономикалық және әлеуметтік жағдайының жақсаруының айқын белгісі болып табылады.

«Жұмсақ күш» саясаты жаһандану заманында әлемдік саясаттың маңызды бөлігі саналады. Сондықтан сырттан келетін ықпалды «жұмсақ күш» саясатына қарсы ішкі иммунитет қалыптастырып, сыртқы саясатта қазақстандық ерекшеліктерді тиімді пайдалану қажет [43].

Осы орайда, «жұмсақ күш» саясатын іске асыруда қазақстандық мүддені ескеретін және мемлекеттің игілігіне қызмет ете алатын бірнеше «жұмсақ күш» құралына тоқталып өттік. Ендігі кезекте аталған құралдарды пайдаға асырудың Қазақстанға тигізер бірнеше ықпалын SWOT-талдау әдісі арқылы зерделеп көруге болады.

3 - кесте. Қазақстанның «жұмсақ күш» құралдарын пайдалану әлеуетіне қатысты SWOT-талдау көрсеткіші

<b>Жағымды жақтары</b>	<b>Жағымсыз жақтары</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Мемлекеттің сыртқы саясаттағы лобби күштері қалыптасады;</li> <li>- Қазақстан жайлы әлемдік деңгейде оң имидж қалыптасады;</li> <li>- Өзге мемлекеттермен дипломатиялық-мәдени байланыс нығаяды;</li> <li>- Ел экономикасына кірген кіріс халықтың әлеуметтік жағдайына оң ықпал етеді.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Мемлекет ресурсының жеткіліксіз болуы;</li> <li>- «Жұмсақ күш» саясатын ймдастыру платформасының жоқтығы және кадр тапшылығы;</li> <li>- Ішкі бірегейліктің толық қалыптаспауы.</li> </ul>
<b>Әлсіз жақтары</b>	<b>Қауіпті жақтары</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Халықтың дәстүрлі, мәдени құндылықтары әлемде танымал болады;</li> <li>- Туризм саласы өркендейді;</li> <li>- Инвестиция тарту мүмкіндігі;</li> <li>- Шетелдегі Қазақ диаспорасымен, Қазақстан туралы білгісі келетіндермен қарым-қатынас нығаяды.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Сыртқы күштердің кері реакциясын туғызуы мүмкін;</li> <li>- Қазақстанның сыртқы саясаттағы қалыптасқан оң имиджіне қарсы ақпараттық шабуылдың пайда болу ықтималдығы.</li> </ul>
*Ескертпе–SWOT-талдау автор С.Есіркеппен құрастырылған [44].	

Қорыта келгенде, «жұмсақ күш» саясатын жүргізу Қазақстан үшін де күн тәртібіндегі маңызды саясат болуы тиіс. Өйткені мұны жаһандағы және өңірлік геосаяси ойындап талап етеді. Кез келген бастама, интеграциялық шаралар, жасалған бірінші қадам ең әуелі оны ұсынушы тараптың мүддесін ескеретіні жазылмаған қағида. Бұл ретте, Қазақстан сыртқы саясаттағы интеграциялық бастамалардың иесі ретіндегі рөлін біртіндеп «жұмсақ күш» саясатын



калыптастырушы қадамдармен толықтырғаны уақыт талабы.

## **Саланың түйінді проблемалары, шешу жолдары және ұсынымдар**

1. Этносаралық қатынастарды саясиландыру және сыртқы деструктивті ықпал:

Қазақстандағы этносаралық қатынастарды саясиландыру және сыртқы деструктивті ықпалдардан туындайтын тәуекелдер мезгіл-мезгіл пайда болып тұрады.

Шешу жолдары: саяси процестерді ашық әрі әділ жүргізу, ақпараттық кеңістікті бақылау және сыртқы ықпалдарды азайту үшін халықаралық серіктестіктерді нығайту қажет.

2. Әлеуметтік-мәдени интеграцияның жеткіліксіз деңгейі:

Қазақстан қоғамындағы этностардың, әсіресе, олар шоғырланған аймақтардағы әлеуметтік-мәдени интеграция деңгейі жеткіліксіз.

Шешу жолдары: Әлеуметтік-мәдени интеграцияны күшейту үшін білім беру бағдарламаларын жетілдіру, көпұлтты мәдени іс-шараларды ұйымдастыру және жастар арасындағы диалогты дамыту қажет.

3. Ақпараттық өрістегі теріс көзқарастар:

Әлеуметтік желілерде жекелеген этностарға қатысты теріс көзқарастардың таралуы қоғамдық пікірдің бөлінуіне және этностар арасында жаңа тосқауылдар мен арақашықтықтың қалыптасуына ықпал етеді.

Шешу жолдары: Ақпараттық кеңістікте этносаралық келісімді насихаттау, теріс көзқарастарға қарсы күрес жүргізу және әлеуметтік желілерде этносаралық диалогты қолдау қажет.

4. Ассамблеяның және қоғамдық құрылымдардың жұмысын жетілдіру:

Этносаралық өзара іс-қимылды нығайтудың түйінді институты ретінде Қазақстан халқы Ассамблеясының және басқа қоғамдық құрылымдардың жұмысын қайта форматтауға сұраныс бар және де Ассамблея трансформация кезеңінде деп айтуға болады.

Шешу жолдары: Ассамблеяның қызметін жетілдіру, ақпараттық жұмысын күшейту, қоғамдық құрылымдардың рөлін арттыру және олардың жұмысын тиімді ұйымдастыру қажет.

5. Қазақстан көпұлтты мемлекет болғанымен этносаясат, этноконфликтология саласында арнайы мамандар аз. Сондықтан іргелі оқу орындары жанындағы «Саясаттану» мамандығының ішінде «Этносаясат» пен «Этноконфликтология» бағыттары бойынша кәсібилендірілген мамандар даярлау қажет.

Қазақстан этносаясатындағы келеңсіз тенденцияларды табысты шешу үшін қоғамда өзара түсіністік, толеранттылық және мәдени әртүрлілікті құрметтеу атмосферасын құру қажет. Бұл ашық және үйлесімді көпұлтты қоғам құру үдерісіне барлық деңгейдегі мемлекеттік органдардың, азаматтық қоғамның, бұқаралық ақпарат құралдарының және әрбір жеке азаматтың белсенді қатысуы арқылы ғана мүмкін болады.

4-кесте. Қазақстанның этносаясатындағы жағымсыз үрдістерді төмендетуге немесе жоюға арналған ұсынымдар алгоритмі

Қадам	Іс-әрекет	Түсініктеме
<b>1-қадам</b>	<b>Ағымдағы жағдайды бағалау және проблемаларды анықтау</b>	
1.1	Ағымдағы жағдайға талдау жүргізу	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Этносаралық қатынастардың жай-күйі туралы мәліметтер жинау.</li> <li>• Әлеуметтік-экономикалық теңсіздік деңгейін бағалау.</li> <li>• Саяси маргинализация дәрежесін анықтау.</li> <li>• Өртүрлі этникалық топтар арасында пікірлер мен көңіл-күйлерді анықтау үшін әлеуметтанулық зерттеулер мен сауалнамалар жүргізу.</li> </ul>
1.2	Проблемалық аймақтарды анықтау	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Теріс тенденциялар ең өткір болатын аймақтар мен қауымдастықтарды анықтау.</li> <li>• Әлеуметтік теңсіздік, тілдік кедергілер, этникалық сегрегация сияқты нақты мәселелерді бағалау.</li> </ul>
<b>2-қадам</b>	<b>Стратегиялар мен бағдарламаларды әзірлеу</b>	
2.1	Кешенді стратегияларды құру	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Этносаралық қатынастарды жақсарту және әлеуметтік бірлікті нығайту жөніндегі ұлттық стратегияны әзірлеу.</li> <li>• Анықталған проблемаларды жоюға бағытталған нақты мақсаттар мен міндеттерді стратегияға енгізу.</li> </ul>
2.2	Мақсатты бағдарламаларды әзірлеу	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Халықтың аз қамтылған және осал топтарын қолдау жөніндегі бағдарламалар.</li> <li>• Этникалық азшылықтардың білімі мен кәсіби дайындығын қолдау бағдарламалары.</li> </ul>
<b>3-қадам</b>	<b>Экономикалық негізді нығайту</b>	
3.1	Өңірлік дамуды қолдау	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Этникалық азшылықтар тұратын шалғай және ауылдық аймақтарда инфрақұрылымды дамыту және жұмыс орындарын құру.</li> <li>• Экономикалық интеграцияға бағытталған бағдарламаларды дамыту.</li> </ul>
3.2	Шағын және орта бизнесті қолдау	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Этникалық азшылық кәсіпкерлеріне несиелер, субсидиялар және гранттар беру.</li> <li>• Кәсіпкерлік дағдыларды арттыру үшін оқыту бағдарламалары мен семинарлар ұйымдастыру.</li> </ul>
<b>4-қадам</b>	<b>Білім мен денсаулыққа қолжетімділікті жақсарту</b>	
4.1	Білімге тең қолжетімділікті қамтамасыз ету	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Этникалық азшылықтарға арналған қосымша білім беру бағдарламаларын енгізу.</li> <li>• Этникалық азшылықтардың жоғары пайызы бар аймақтарда мамандандырылған оқу орталықтарын құру.</li> </ul>

4.2	Денсаулық сақтауды жақсарту	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Ауылдық және шалғай елді-мекендерде медициналық инфрақұрылымды дамыту.</li> <li>• Қолжетімді медициналық қызметтер туралы хабардарлықты арттыру бойынша ақпараттық кампаниялар өткізу.</li> </ul>
<b>5-қадам</b>	<b>Мәдени әртүрлілікті және этносаралық диалогты насихаттау</b>	
5.1	Мәдени бастамаларды қолдау	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Этникалық топтардың мәдени мұрасын сақтауға және ілгерілетуге ықпал ететін іс-шаралар ұйымдастыру.</li> <li>• Ана тілдерінде материалдар шығаратын этникалық БАҚ пен баспаларға қолдау көрсету.</li> </ul>
5.2	Этносаралық диалогты ілгерілету	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Әр түрлі этникалық топтардың өкілдері арасында ашық диалог үшін платформалар құру.</li> <li>• Толеранттылық және мәдениетаралық өзара іс-қимыл мәселелері бойынша тренингтер мен семинарлар өткізу.</li> </ul>
<b>6-қадам</b>	<b>Этникалық азшылықтардың саяси қатысуын күшейту</b>	
6.1	Саяси өкілдікті қамтамасыз ету	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Білік пен басқару органдарында этникалық азшылықтардың өкілдігін арттыруға бағытталған шаралар енгізу.</li> <li>• Әр түрлі деңгейдегі сайлауда этникалық азшылық кандидаттарын қолдау.</li> </ul>
6.2	Институционалдық қолдауды нығайту	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Қазақстан халқы Ассамблеясының рөлін күшейту.</li> <li>• Этносаралық қатынастар және әлеуметтік келісім мәселелерімен айналысатын жаңа институттар мен комитеттер құру.</li> </ul>
<b>7-қадам</b>	<b>Ұлтшылдық пен ксенофобиямен күресу</b>	
7.1	Ақпараттық науқандар	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Біржақтылық пен стереотиптермен күресуге бағытталған ақпараттық науқандарды өткізу.</li> <li>• Толеранттылық пен өзара сыйластық құндылықтарын ілгерілету үшін БАҚ пен әлеуметтік медианы пайдалану.</li> </ul>
7.2	Экстремизмге қарсы тұру	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Экстремистік ұйымдар мен қозғалыстарға қарсы күрес шараларын күшейту.</li> <li>• Жастар мен басқа да осал топтарға экстремизм және радикалдандыру мәселелері бойынша білім беру бағдарламаларын жүргізу.</li> </ul>
<b>8-қадам</b>	<b>Жанжалдарды шешу тетіктерін дамыту</b>	
8.1	Медиация орталықтарын құру	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Этникалық шиеленісі жоғары өңірлерде медиация және конфликтология орталықтарын ұйымдастыру.</li> <li>• Медиация және жанжалдарды реттеу бойынша мамандар даярлау.</li> </ul>
8.2	Сот төрелігі жүйесін нығайту	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Этникалық қақтығыстар мен оқиғаларды әділ және бейтарап қарауды қамтамасыз ету.</li> <li>• Этносаралық қатынастар және адам</li> </ul>

		құқықтары мәселелері бойынша құқық қорғау органдарына арналған арнайы бағдарламаларды енгізу.
* Ескертпе: алгоритм автормен құрастырылған.		

Бұл қадамдарды жүзеге асыру мемлекет, қоғамдық ұйымдар және халықтың барлық топтары тарапынан келісілген күш-жігерді талап етеді.

## ҚОРЫТЫНДЫ

«Қазақстандағы этносаралық қатынастардың жаңа тенденциялары» тақырыбындағы магистрлік жобаны қорытындылай келе, Қазақстандағы этносаралық қатынастардың тұрақты даму және қайта құру процесінде екенін атап өткен жөн. Қазіргі Қазақстан – этносаралық келісімді қолдауға және мәдени әртүрлілікті құрметтеуге бағытталған кешенді мемлекеттік саясаттың арқасында түрлі этностардың бейбіт қатар өмір сүруі мен өзара іс-қимылы мүмкін болған көпұлтты мемлекеттің бірегей үлгісі.

Қазақстандағы этносаралық қарым-қатынастардың маңызды сипаты олардың динамизмі мен заманның жаңа сын-қатерлеріне бейімделу қабілеті болып табылады. Жаһандану, халықаралық көші-қон, экономикалық және әлеуметтік өзгерістер этносаралық өзара іс-қимылдың дәстүрлі нысандарына түзетулер енгізуде, мемлекеттік және қоғамдық институттарды ұлтаралық татулық пен келісімді нығайтудың жаңа тәсілдерін іздеуге мәжбүр етеді.

Қазіргі тенденцияларды талдау негізгі аспектілердің бірі мәдениетаралық диалог пен білім беруді тереңдету екенін көрсетеді. Әртүрлі этностардың мәдени мұрасы мен тарихын зерделеуге бағытталған білім беру бағдарламалары жастардың әртүрлілікке құрметпен қарауын және толеранттылықты дамытуға көмектеседі. Мәдени әртүрлілік туралы білімді тарату және мәдениетаралық алмасу алаңдарын құру үшін жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану да маңызды рөл атқарады.

Екінші жағынан, этносаралық қарым-қатынастар контекстінде Қазақстанның алдында тұрған белгілі бір қиындықтарды атап өткен жөн. Бұл әлеуметтік-экономикалық проблемалар мен саяси өзгерістер аясында туындауы мүмкін этникалық кемсітушілікпен, нәсілшілдікпен және ксенофобиямен күресу қажеттілігін қамтиды. Барлық этностардың білім алу, медициналық қызметке тең қолжетімділігін қамтамасыз ету, сондай-ақ олардың елдің саяси өміріне белсенді қатысуы үшін жағдай жасау маңызды.

Қазақстанда этносаралық қатынастар саласындағы мемлекеттік саясат Қазақстан халқы Ассамблеясы этносаралық өзара іс-қимылдың маңызды институты ретінде барлық этностардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау тетіктерін нығайту, мәдени әртүрлілікті және этносаралық диалогты қолдау бағытында дамуын жалғастыруда. Қоғамдық келісімді қалыптастыруға және этникалық негіздегі қақтығыстардың алдын алуға ықпал ететін саясатты қалыптастыруда.

Қорыта айтқанда, Қазақстандағы этносаралық қатынастар қоғамдық процестің барлық қатысушылары тарапынан тұрақты назар мен күш-жігерді талап ететін мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі болып қала береді. Бейбіт, тұрақты және гүлденген көпэтносты қоғам құру өзара сыйластық, төзімділік және әртүрлі мәдени және этникалық топтардың белсенді диалогы негізінде ғана мүмкін болады. Бұл бағыттағы табысқа жету – қоғамның әрбір мүшесінің ортақ мақсатқа – көпұлтты Қазақстанда бейбітшілік пен келісімге қол жеткізу жолындағы кедергілерді жеңе отырып, ортақ игілікке ұмтылу мен ынтымақтасуға дайындығына байланысты болмақ.

## ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ

- 1 Акишев А.А., Иренов Г.Н. «Этнополитика Казахстана на современном этапе» монография. Караганда, 2013. 316 с.
- 2 Жетпысбаев С.К. «Этнополитика Казахстана: к единству через многообразие». Москва, научный журнал «Вопросы политологии», 3 (67) 2021. 791 с.
- 3 Оразбаев А. «Қазақстанның этникалық саясаты: тарих және қазіргі заман» атты монографиясы». Астана, 2014. 322 с.
- 4 Аклаев А.Р. Этносаяси конфликтология: Анализ және менеджмент. М.: Дело, 2008. 480 с.
- 5 Кәрімова С., Нұрпейісов Д. «Қазақстандағы мультикультурализм: сынақтар мен мүмкіндіктер» Алматы, 2018. 400 с.
- 6 Hechter M. Containing Nationalism. Oxford, 2000. P. 134.
- 7 Садуақасова А.К. «Қазіргі Қазақстандағы ұлттық бірегейлік және этникалық қатынастар» мақаласы. 2021, 11 с.
- 8 Попов М.Е. Әлеуметтік-мәдени интеграция аймақтық сәйкестілік қақтығыстарын сындарлы шешу тәсілі ретінде // Конфликтология, 2016. Т. 2. 105-115-б
- 9 Шахбанова М.М. Этносаралық шиеленістер мен этникалық қақтығыстар: мазмұны, қалыптасу факторлары, типологиясы. // АЭИ институтының жаршысы. 2017. № 1. С. 154–167.
- 10 Тишков В.А., Ю.П. Шабаев. Этносаясат: этнизмнің саяси функциялары: ЖОО арналған оқулық. 2-басылым. М.: Мәскеу университетінің баспасы, 2013. С.179-203.
- 11 Әбікенов Ж. Қазақстандағы этносаралық диалогтың қалыптасуындағы әлеуметтік медианың рөлі - Қызылорда, 2010.
- 12 Әбішева, М.А. "Қазақстандағы этносаралық қатынастар: теория және практика." Алматы: Қазақ университеті, 2009.
- 13 Әбсаттаров, Р.Б. "Қазақстандағы этносаяси процестер: қоғамды интеграциялау және демократияландыру." Алматы: Қазақ университеті, 2006.
- 14 Бабақұмаров, Е.Ж. "Қазақстандағы этникалық және демографиялық процестер." Алматы: Қазақ университеті, 2004.
- 15 Байдельдинов, Л.А. "Қазақстандағы ұлттық саясат және құқықтық реттеу." Алматы: Жеті жарғы, 2003.
- 16 Gerard A. "China's National Minority Education: Culture, Schooling, and Development" by Postiglione, Routledge, 2014
- 17 The Politics of Multiculturalism: Multicultural Governance in Comparative Perspective" by Robert Schertzer, Oxford University Press, 2016
- 18 «Racial and Ethnic Politics in American Suburbs» by Lorrie Frasure-Yokley, Cambridge University Press, 2015
- 19 «Қазақстан халқы Ассамблеясының 2022-2026 жылдарға арналған даму тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 15 қыркүйектегі № 1014 Жарлығы.

20 Особенности межэтнических отношений в Казахстане  
<https://infourok.ru/statya-osobennosti-mezhetnicheskih-otnosheniy-v-kazahstane-1109165.html>. Жүгінген күні: 18.02.2023 ж.

21 Әбікенов Ж. Ұлтаралық және конфессияаралық келісімнің қазақстандық моделі. Автореферат - Қызылорда, 2010.

22 Тоғжанов Е. Этносаяси сөздік. Астана, 2014. - 400 б.

23 Саясаттағы дау – жанжал және дағдарыс. URL:  
[http://referatikz.ru/load/aza\\_sha\\_referattar/sajasattanu/sajasatta\\_y\\_dau\\_zhanzhal\\_zh\\_ne\\_da\\_darys/18-1-0-568](http://referatikz.ru/load/aza_sha_referattar/sajasattanu/sajasatta_y_dau_zhanzhal_zh_ne_da_darys/18-1-0-568). Жүгінген күні: 09.03.2023 ж.

24 Сеңгірбай М. Этносаралық қақтығыстардың алдын алу мен реттеудің технологиялары (посткеңестік мемлекеттер тәжірибесі): Диссертация – Алматы, 2012.

25 Этнические процессы в современном мире. / АН СССР, Институт этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая ; отв. ред. Ю.В. Бромлей – М., Наука. – 1987. – С. 5.

26 Xiaowei Zang. "Ethnic Minorities in China: Policies and Practices". Routledge, 2015

27 Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы URL:<https://stat.gov.kz/> Жүгінген күні: 10.09.2023 ж.

28 Қолданбалы этносаяси зерттеулер институтының ресми парақшасы «Қазақстан этностарының әлеуметтік – экономикалық паспорты» URL:<https://iaer.kz/kz/item/1-social-no-ekonomiceskij-pasport-etnosov-kazahstana> Жүгінген күні: 10.09.2023 ж.

29 Әбіл Е.А. «Қазақтардың этногенезі: жүйелік көзқарас тәжірибесі» Қостанай – 1997 ж.

30 Джамалиева Г.Ж. «Бірегейлікті сақтаудағы мәдениеттің рөлі» // Әлеуметтік жұмыс және әлеуметтік педагогика: шындықтар мен перспективалар: II республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары.- Қарағанды, 2018. – 150-152 б .

31 Сәдуақасова А. К. Қазақстандық бірегейлік пен бірлікті нығайтудағы Қазақстан халқы ассамблеясының рөлі. – 2016. /Қазақстандағы институционалдық реформалар

32 Бочкарев А.И. Фундаментальные основы этногенеза: учебное пособие/2-е издание стер.- М:Флинта, 2013 г. – 460 с.;

33 Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL:  
<https://stat.gov.kz/> Жүгінген күні: 01.03.2023 ж.

34 Токаев К.К. интервью: <https://clck.ru/skttt>

35 Малыгина И.В. Этнокультурная идентичность: Онтология, морфология, динамика: диссертация доктора философских наук: 24.00.01. - Москва, 2005. - 305 с.

36 Уалиева С.К. Этническая идентичность людей межэтнического происхождения в Казахстане/ вестник КазНПУ, 2017 г.

37 Мартынов М.Ю. Этникалық және азаматтық бірегейлік [Мәтін] / М.Ю. Мартынов, В.С. Пуртова // Пермь университетінің жаршысы. Политология сер. – 2013. – № 3. – 149–157-б.

38 Попов М.Е. Әлеуметтік-мәдени интеграция аймақтық сәйкестілік қақтығыстарын сындарлы шешу тәсілі ретінде // Конфликтология, 2016. Т. 2. 105-115-б.

39 Официальный сайт Национальной палаты предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен». URL: <https://atameken.kz/ru/projects/34987-v-kordajskom-rajone-zarustili-atameken-oldau-ortalyu> Жүгінген күні: 20.04.2023 ж.

40 Жусупов С.Е. Политическая аналитика. Исследования. - Алматы: Арна-б, 2008.

– 237 с.

41 Климова Т. Тенденции миграционных процессов в Республике Казахстан (социологический аспект) // Центральная Азия и Кавказ. - 2001. - № 3. –

42 <https://bolashak.gov.kz/kz/godovye-otchety> Жүгінген күні: 01.06.2023 ж.

43 Есіркеп С. «Қазақстанның «Жұмсақ күш» саясаты: қалыптасқан жағдай және әлеуетті мүмкіндіктер» Мемлекеттік басқару және мемлекеттік қызмет халықаралық ғылыми-талдау журналы № 4 (75) 2020, 23-30 б.;

44 Есіркеп С. «Қазақстанның «Жұмсақ күш» саясаты: қалыптасқан жағдай және әлеуетті мүмкіндіктер» Мемлекеттік басқару және мемлекеттік қызмет халықаралық ғылыми-талдау журналы № 4 (75) 2020, 23-30 б.;